

Sisukord

Eessõna ja tänuavaldused	23
Märkus	27
Sissejuhatus	28

ESIMENE VAATUS

Sargoni ja Ahmose dünastiad: tsikuraadid ja püramiidid

Poetess, printsess, ohver, kättemaksja: Enheduanna	39
Kubaba: esimene kuninganna	45
Hufu emaga: püramiidiehitajad	48
Oma isa ma ei tunne: hävitajakuningas Sargon	50
Enheduanna kättemaks	51
Sekenenra Vapra purustatud pea	54
Hatšepsut: kõige tähtsam naine – esimene vaarao	58
Võidusõitja, täpsuslaskur, hobulausuja, härjavõitleja: Amenhotep	60
Egiptuse käskijanna: kuld, naised ja diplomaatia	61

Hattuša ja Ramsese dünastiad

Päikesemaania: Nofretete ja Hati riigi kuningas	62
Üleminek: meessoost Nofretete, Tutanhmoni abikaasa ja Hati prints	63
Sõjavankrite kokkupõrge: Ramses ja Muwatalli	64
Sõdurkuningannad: Fu Hao Shangist, Puduhepa Hattušast ja Nefertari Egiptusest	66

Nubia vaaraod ja Aššuri suured kuningad: Alara dünastia ja Tiglat-Pilesari dünastia

Kolm kuningannat: Iisebel, Semiramis ja Atalja	71
Tiglat-Pilesar ja tema suguvõsa: maailmavallutajad araablased	73
Kuši kuningas Alara: esimene Aafrika impeerium	74
Aafrika Aasia vastu: Šabaka Sanheribi vastu	76
Maailma valitseja mure: Assarhaddon ja Taharka	77
Aššurbanipal ja vanaema: koostöö jõud	78

TEINE VAATUS

Haxamanišiidid ja Alkmaioniidid: Pärsia ja Ateena dünastiad

Nebukadnetsar, tema kuninganna ja Paabeli hoor	83
Kyros ja kuninganna Tomyris: vallutajast peekriks	86
Dareios ja Buddha: ratas	91

Aleksandri järeltulijad ja Haxamanišiidid: duell Euroaasias

Kuninganna Amestris ja Artaynte sandistamine	97
Perikles, Aspasia ja Ateena nuhtlus	100
Alkibiades ja Sokrates	102
Mürgitamised Pärsias ja halb hingeõhk vandenõu põhjusena Makedoonias	104
Ühesilmne Philippos ja kuninganna Olympias	107
Rulett: Dareios III ja Aleksander III	109
Aleksander, Roxane ja Tšandragupta: maailma kuningas, Afganistani kuninganna, India kuningas	112
Surm Babülonis: tapatöö algus	116

Maurjad ja Qini dünastia

Seleukos Indias: Tšandragupta esiletõus	119
Ašoka – pöörde toonud kuningas	121
Tiigri ja hundi süda: saage tuttavaks – Qin	123

Barkased ja Scipioid: Kartaago ja Rooma dünastiad

Ptolemaioste armastus	127
Aafrika välk ja inimohverdused: Barkased Kartaagos	128
Scipio, Hannibal ja Masinissa	132
Demetrios, indialaste kuningas	135
Qini roiskuv kala: Väikese Võrukaela esiletõus	136
Naiskoletis: saage tuttavaks inimseaga	138
Mihرداد ja Juuda riik: juutide vasar ja Partia stiil	138
Africanus Noorem ja Numiidia kuningas: suurte linnade surm	139

KOLMAS VAATUS

Hanid ja Caesarid

Kuningas Pakskõht, tema pojad ja Kleopatra	143
Üksmeelsed sugulased, vereplekiline abielu: printsess nomaadide juures	144
Kuningas, keda polnud võimalik mürgitada, ühe munandiga diktaator ja teismeline lihunik	145
Kastreeritud ajaloolane ja keiser Wu	147
Kiilaspäine hooraja ning Egiptuse kuninganna: Caesar ja Kleopatra	150

Crassuse pea ja miljon surnud gallialast	152
Kellega ma magasin: Kleopatra, Caesar ja Antonius	153
Kleopatra madu, Aleksandri nina	157
Augustus, Julia ja ühesilmne Kuši kuninganna	158
Lendav Pääsuke ning kirg ja äralõigatud käis	160
Capri roomaja	161
Oleks Roomal ainult üks kael: Caligula ja õeksed	164

Traianus ja tõelised haid: roomlased ja maiad

Peoloom palees: Messalina vandenõu	167
Vabastatud orjad võimul: Agrippina abielu	169
Emad, vennad ja õed: Nero, Agrippina ja Bani suguvõsa	170
Naiskirjanik ja väejuht tiigri urus: Ban Chao ja tark mees	174
Tähesõjad, augustatud peenised, seksiorjad ja aurusaunad	177
Armunud Hadrianus: surm Niilusel	181

Severused ja Zenobia: Araabia dünastiad

Eunuhhid, keiserlik filosoof ja pandeemia	184
Filosoofi koletis: Commodus	189
Veresaun eunuhhide kallal ja Exsuperatoriuse suurusehullustus	190
Elagabalus ametist prii: aafriklasest keiser ja kolm araabia keisrinnat	192
Šahh, keisri topis ja sisse soolatud munandid	194
Zenobia ja Constantinus	195

NELJAS VAATUS

Constantinuse, Sassaniidide ja Odaheitja Öökulli dünastiad

Kristlikud pereväärtused: naisetapja ning kolmteist apostlit	201
Kroonitud loode ja paganast keiser	204
Esimene Krokodill ja hunn Rugila	206
Attila ja keisrinna Placidia	208
Attila verine pulmapidu – ja Justinianuse mõrjsja	210
Qusai ja Justinianus: Konstantinoopolist Mekasse	213
Justinianus: Saalomon, mina olen sinust kangem mees	214
Justinianuse pandeemia – ja Meka surmalinnud	216

VIIES VAATUS

Muhamedi dünastia

Tüli perekonnas	221
Keiser kireb kukena ja haugub koerana: meeltesegaduses Justinus	222
Loe! Ma ei saa! Loe! Muhamed saab ilmutuse	224

Tangi dünastia ja Sassaniidid

Vägev Kütt, Idamaade Lõvi: Husravi suurusehullustus	227
Taizong ja Tiibeti kuningas	229
Xuanzangi rännakud: India avanemine	231
Muhamedi suguvõsa	233
Raiuge neid, kes pole ümber lõigatud! Muhamedi suguvõsa vallutused	234
Veetlev Wu: keisrinna mõrvas minu lapse	238

KUUES VAATUS

Muhamedi ja Karl Suure dünastiad

Araabia Caesar ning hoorade ja ahvide Yazid	243
Keisrinna Wu hambad ja küüned	245
Damaskuse Kärbsetaoja ning keisrinna Tang	249
Vasar ja elumehes kaliif: üsad reas	252
Verejanuline hävitaja ja hiidbeebi: Abbasi tõus, Tangide langus	255
Al-Ándalusi pistrik ja Aacheni kroonitud tuvid: Abd ar-Rahman ja Karl Suur	260
Tappa deemonid: Karl Suure mõök	263
Karl Suure kroonimine, Harun abiellub	263
„Tuhat ja üks ööd”: kaliif ja Bagdadi meisterlauljad	265
Too mulle Džafari pea, igavene emapilastaja!	268
Córdoba Muustrastas	271

Rjurikovitšid ja Basileiosed

Maagia: Rjurik ja viikingid – pöörane sõda, grupiseks ja inimeste ohverdamine	272
Konstantinoopol ja Rooma: Basileios Ükskulm Hobulausuja ja naissenaator Marozia	275
Paganatest uskupöördujad: Vladimir ja Rollo	280
Córdoba kaliif	281

Ghana'd ja Fatima mälestuspäevad

Aafrika võimumehed: <i>ghana</i> Wagadu ja Kairo isand	283
Al-Miski lõhnad, Džawari kalad ja juudist vesiir: Fatimiidide dünastia	286
Kairo Caligula, võimukas naine ja Bulgaarlastetaja	288
Sinihambad hõivavad Inglismaa: Nõutu, Raudkülg, Harkhabe ja Jänesjalg	289
Ameeriklased: Freydís ja Sulismadu	291

SEITSMES VAATUS

Song, Fujiwara ja Chola

Unistuste leiutised: püssirohi, paberraha, poeesia – Songide saavutused	299
Kaks naiskirjanikku – Murasaki ja Poetess	303

Seldžukid, Komnenosed ja Hauteville'id

Arslan, Lõvi tagajalgadel, ja eatu Zoe	308
Guillaume Raudkäsi, Robert Kavalpea ja amatssoon Sikelgaita	310
Peenis palmipuu otsas: poeedist printsess ja edev Lõvi	312
Rogeri peeretus, Zaynabi võluvägi ja El Cidi mõök	317
Ristirüütlid: hiiglane ja keisri tütar	319

KAHEKSAS VAATUS

Tšingis-khaan: vallutajate suguvõsa

Khaani tõus ja langus	329
Temudžini äpardused	330
Thamar, Messia eestkõneleja	332
Temudžin tuleb tagasi	334
Võrgutaja ning kättemaksja: Andronikose hambad ja doodži silmad	337
Tšingis: minu kuldne elu – ja must surm	339
Tšingis-khaan ja tema pojad: mis on mehe suurim rõõm?	341

Khmeerid, Hohenstaufen ja Polod

Angkori Jayavarman ja maailmaime	345
Tšingis-khaan ja Friedrich: kaardid lüüakse lauale surivoodil	347
Kui naised valitsevad maailma: Sorhahtani ja Raziyya	351
Aleksander Nevski ja Mõngke-khaan: maailma vallutamine jätkub	353
Hulagu ja Saadi: meelelahutust elevantidele, häving linnale	355
Tahaksin olla tolm: orjast kuningas ja viimane Hauteville	357
Hubilai ja vennad Polod	359

Keitad Malis ja Habsburgid Austrias

Saagiahne Rudolf ja Miljoni-Marco	361
Hubilai tungib Jaapanisse	364
Polode põgenemine ja ilkhaani ajaloolane	365
Lõvikuningas Sundiata: Mali <i>mansa'd</i> ja linn saarel	367
Maailma rikkaim mees – Musa Kairost	371
Laastav surm: neli kirjameest ja suur häving	373

ÜHEKSAS VAATUS

Timuriidid, Mingi dünastia ja Benini *oba'd*

Osmanid jõuavad Euroopasse: kaks kindluslossi ja pulmapidu	381
Pealuudest tornid: Timur ja luuletaja Hafiz	384
Timur hõivab Delhi, Piksenool puuris	387
Maailma valitseja: Timur Samarkandis	389

Kerjuskeiser: surm tuhandest haavast ja üheksanda astme hukkamine	390
Eunuhhist admiral ja Timuri hauakamber	392
Konkubiinide massimõrv	394
Leopardkuningas ja sohilaps João	395

KÜMNES VAATUS

Medicid ja asteegid, Osmanid ja Avisid

Henrique Meresõitja: orjad, suhkur ja kuld	405
Cosimo ja piraadist paavst: Jumala ja hea äri nimel	407
Kõrilõikaja ja vallutaja: Konstantinoopol langeb	410
Itzcóatli riik: need, kes surevad jumala heaks	412

Inkad, Trastámarad ja Rjurikovitšid

Maa Väristaja ning impotentne kuningas	415
Teine ja Kolmas Rooma: tseesar Mehmet ja Moskva Sofia	418
Ebaõnnestunud hoop: Magnifico ja Michelangelo	421
Sofia Kreml, Skanderbegi Albaania, Bellini portree	424

Manikongo'd, Borgiad ja Kolumbused

Isabel ja Fernando: islami vallutajad, juutide nuhtlemine	426
Kongo <i>manikongo</i> ja Portugali <i>El Hombre</i>	429
Anacaona, admiral ja kuninganna	431
Edevuse kulutuli: paavst Aleksander ja Borgiate kastaniorgiad	436

Habsburgid ja Osmanid

Rooma riigi suurim unimüts – ja Juana Nõdrameelne	441
Kaks <i>terribile</i> 't: Julius ja Michelangelo	445
Luther ja Leo: saatana väljaheidet ja paavsti elevant	448
Manueli vallutajad: da Gama ja Albuquerque	451

ÜHETEISTKÜMNES VAATUS

Timuriidid ja asteegid, Osmanid ja Safaviidid

Babur vallutab Delhi	459
Selim – uppumas verre	462
Aleksander – Pärsia Jeesus tahab maailma vallutada	463
Roxelana ja Süleyman: rõõmsad ja suurejoonelised	465
Karl ja <i>manikongo</i>	468
Cortés, Malinche ja Montezuma	471
Isabel Montezuma: viimane keisrinna ja asteekide riigi kokkuvarisemine	475

Inkad, Pizarrod, Habsburgid ja Medicid

Le Grand Nez ja kahvatu jumega keisrinna	480
Inka ja konkistadoor	482
Must Hertsog, Michelangelo ja Rooma rüüstamine	483
Michelangelo „Viimne kohtupäev” ja Musta Hertsogi langus	485
Süleymani lemmikud: Roxelana ja Ibrahim	486

Timuriidid ja Rjurikovitšid, Osmanid ja Mendesed

Kägistamised ja merelahingud: vennad Barbarossad ja piraatide kuninganna	488
Vennad Habsburgid ja nende konkistadoorid	491
Osmanite keisrinna, õnnetäi ja doña Gracia	497
Ettevaatlik kuningas ja kolm Inglise kuningannat	500
<i>Hoyda!</i> Verejanuline metsloom	507
Blond sultan, juudist hertsog, serblasest vesiir	512

Valois'd ja Saadiidid, Habsburgid ja Rjurikovitšid

La Serpente: Medicist kuninganna Prantsusmaal	514
Felipe jõhkardist poeg ja kiidukukest vend: võit ja südamevalu	516
Verine pulmapidu: jõmpsikast kuningas, krokodillide kuninganna ja vaimuhaige tsaar	520
Poegade mõrvad: hermafrodiitide kuningas ja Siberi tsaar	523
Kolme surnud kuninga lahing: uinuv Sebastião ja Mansur Kuldne	525
Kuningas Bayano, Drake ja Diego	528
Kaks armaadat: Felipe ja Hideyoshi	531
Praha hull keiser	534

KAHETEISTKÜMNES VAATUS

Dahomeed, Stuartid ja Villiersid, Timuriidid ja Osmanid

Nõidade kuningas – armunud James, Shakespeare õukonnas	541
Agra ja Konstantinoopoli keisrinnad: Palee Valgus ja Kaunis Kuu	547
Kõrgelt kukkumine: Pimeduse Vürst ja roojasööja Julius Caesar	551
Klistiirimõrv: Jamesi favoriidid	552
Atentaat munandeid pigistades: Kösem ja tema pojad	555
Smithid, planeedi kuningas ja kaks kunstnikku	556
Ameerika pühakud: Cromwell, Warwick ja Winthrop	560
Tadž Mahal: Mumtazi tütar ja Kösemi hull poeg	565
<i>Manikongo</i> Garcia, kuninganna Nzinga ja Ahosu Houegbadja: kolm Aafrika valitsejat	568

Zumbad ja Oranjed, Cromwellid ja Villiersid

Olen pigem pööbli hoor: üheksateist härrasmeest Amsterdamist ja Uus-Amsterdami piraatide pealik	573
Pühakud ja rüütliid: Charles, Henriette-Marie ja Cromwell	575
Kuidas tappa kuningaid: mägrad ja hetmanid, tükksuhkur ja vibunöör	578
Äraostmatu võim ja Suurepärane Ema	582
Kristuse sisikond: protektor Oliver ja prints Dick	584
Ganga Zumba – Palmarese kuningas	587
Maailma vallutajad: Šivaji, Aurangzeb ja Poetess	589
Kuninganna Dick	592

Mandžud ja Šivajid, Bourbonid, Stuartid ja Villiers

Velázquez, Bernini ja Artemisia	595
Anne ja Mazarin	597
Seks, mürk ja sõda ning Päikesekuninga õukond	600
Lustlikud vennad ja Aafrika Kompanii	602
Minette, Barbara ja de Witt	605
Vägev Qing, suurmogul ja <i>Chhatrapati</i>	608

Afšarid ja Mandžud, Hohenzollernid ja Habsburgid

Kärsslõug Leopold, püssirohu Sobieski ja kuninganna Kleopatra: viimane suur rünnak	613
Ära vahetatud laps, kuninga aluspesu ja Oranjed	615
Titaanid surivoodil: Carlos, Alamgir, Louis, Kangxi	621
Kikas Robin, Preisi koletis, Poola Herakles	629
Filosoofist prints, filosoof ja markii	632
Orgasm, vallutaja, teemant ja kurtisaan: Nadir, Rangila ja Friedrich	636
Maria Theresia – ema, keisrinna, sõjard	641
Mäherdune isa, mäherdune poeg? Suure Isa meeletus	643

Durraniid ja Saidid, Hemingsid ja Toussaintid

Afgaanidest vallutajad ja Araabia kuningad: Durraniid, Saudid ja omaanlased	645
Ouidah' asekuningas Agaja ning Jamaica koletis	647
Kolm Ameerika suguvõsa: Hemingsid, Jeffersonid ja Toussaintid	652
Mimi ja Isabella	655

Romanovid ja Durraniid, Pittid, komantšid ja Kamehamehad

Pitti sõda: Suur Lihtkodanik	660
India sõjapealikud: Durrani ja Clive	661
Impeeriumi rajajad: komantšide sõjapealikud ja Madu Pitt	664
Till ja tuss võimul: Katariina Suur ja Potjomkin	667
Durrani vaglad: impeerium Indias	671

Radikaalid: Jefferson ja Hemingsid, inglannast Taani kuninganna ja arsti ebaõnn	672
Antoinette ja Louis: keiserlik seksuaalteraapia Versailles's	676
Saada oma nool teele: Kamehameha ja Cook	678
Interventsioon: Antoinette ja Fersen	682
Mozart, Joseph ja tema alaline ereksioon	683

KOLMETEISTKÜMNES VAATUS

Arkwrightid ja Kruppid, Habsburgid, Bourbonid ja Sansonid	
Rauahull Titaan, Kanali Hertzog, dändist iludus, Vana Puujalg ja Moll Hackabout	689
Sally Hemings ja Marie Antoinette: teemantkaelakee ja Armastuse Kapsake	695
Saint-Georges, ohtlikud suhted ja abolitsionistid	698
Reekviem: Joseph ja Mozart	702
Antoinette, timukas ja giljotiin	707
Kaks revolutsiooni – Haiti ja Pariis: Cécile ja Toussaint, Robespierre ja Danton	710

NELJATEISTKÜMNES VAATUS

Bonaparte'id ja albaanlased, Wellesleyd ja Rothschildid	
Antoinette, Joséphine ja rahvuslik habemenuga	715
Must Spartacus ja vooruslik türann	719
Virn silmamune: Tiiger Tipu ja Pandžabi Lõvi, Wellesleyd ja kättemaksuhimuline eunuhh	724
Egiptuse võimukandjad: Bonaparte ja Mehmed Ali	729
Kaks kindralit: Toussaint ja Napoleon	732
Üks keiser ja viis kuningriiki	737
Kapitalimaailma kuningad: Rothschildid	741

Suulud ja Saudid, Christophe'id, Kamehamehad ja Astorid	
Troopika monarhiad: Haiti ja Brasiilia kuningad	744
Vallutajate naised: Kamehameha ja Napoleon	748
Wellesleyd, Rothschildid ja naine, kes ratsutab metsalise seljas	750
Araablaste vallutused: Mehmed Ali ja Saudid	751
Napoleon, Marie ja Moskva: prantslased on nagu naised – sa ei tohi ära olla liiga kaua	753
Waterloo: Briti sajand, Napoleon II ja Rothschildide esiletõus	755
Shaka Zulu, Moshoeshoe ja Dona Francisca: <i>Mfecane</i>	759
Ida-Aafrika impeeriumiehitajad: Mehmed Ali ja Said	763

VIIETEISTKÜMNES VAATUS

Bragançad ja suulud, albaanlased, dahomeed ja Vanderbiltid

Vabastajad: Bolívar ja Pedro	769
Haiti kuninganna Marie-Louise ja Paraguay suur valitseja: doktor Francia rassiekperiment	773
Manuela, Vabastaja ning puuvillakuningas	776
Romantikud ja moodne rahvas: lord Byroni seiklus Kreekas ja Beethoveni üheksas sümfoonia	778
Kas sa löid mind, maailma kuningat? Bolívar ja Shaka	781
Revolutsioon: Pedro ja Domitila	783
Gladstone'id – Quamina ja Sir John: mässavad orjad ning orjapidajad	787
Lord Cupido ja kõrgest soost patronessid	788
Pigem surm kui elu orjana: Papa Sharpe ja orjanduse kaotamine	790
Dahomee naissõdalased, Ouidah' asekuningas, Sokoto kaliif ja komandant Pretorius	792
Idamaade Napoleon: Mehmed Ali gambiit ja sikhide Pandžabi Emalövi	795
Ameerika sõjapealikud: Jacksoni kuulid ja Santa Anna jalg	797
Ameerika pöördub läände: Hawaii kuningas, kuninganna Emma ja kommodoor Vanderbilt	805

KUUETEISTKÜMNES VAATUS

Bonaparte'id ja mandžud, Habsburgid ja komantšid

Revolutsioonid ja massipoliitika: Louis-Napoléon ja Lola Montez	811
Kurtisaanid ja „Das Kapital”: Napoleon ja Marx	815
<i>Splendeurs et misères des courtisanes</i>	819
Eliza Lynch ja kuninganna Victoria: kaks naisvõimukandjat	823
Ülestõus: viimane Timuriid ja esimene Nehru	827
Nülgige, ajage teibasse, põletage: britid vallutavad uuesti India	829
Lonkur Draakon, Jäärapäine Vana Rott ja Väike An: Cixi tõuseb esile	831
Kui vaja, siis võrguta keiser ära: Napoleon, Ärtuemand ja Itaalia <i>risorgimento</i>	837
Homme teeme nad tükiks: Ulysses ja Abraham	839
Cynthia Parker ja Peta Nocona, Franz Joseph ja Sissi	842
Ameerika sõjad: Pedro ja López, Charlotte ja Eliza	844
Lincoln ja Grant: oleme kõik ameeriklased	846

SEITSMETEISTKÜMNES VAATUS

Hohenzollernid ja Kruppid, albaanlased ja lakotad

Pöörane Junkur, suurtükikuningas ja moodne jõuproov: löin nad kõik puruks!	853
Ismail Tore ja Eugénie: impeerium kui vanaeit	858

Hiirelõks: Napoleoni läbikukkumine	859
KKK ja Greasy Grass: Grant ja Istuv Sõnn	861
Raudne Kantsler ja Dizzy	866

KAHEKSATEISTKÜMNES VAATUS

Salomoniidid ja ašantid, Habsburgid ja Saksi-Coburgid

Sansibari vürstinna Salama ja Katanga laipade kuningas	873
Ismail ja Tewodros: võitlus Ida-Aafrika pärast	875
Cetshwayo võit ja viimane Napoleon	879
Lihunik Léopold, timukas Peters ja pöörane kapten Voulet: vallutused Aafrikas	883
Rudolf ja Mary Mayerlingis, inspektor Hiedler ja Adolf Braunaus	890
Moodsa aja monarhid: Franz Ferdinand ja Sophie, Pedro ja Isabel, kallis Willy	894

Hohenzollernid ja Rooseveltid, Salomoniidid ja mandžud

Keisrinna Cixi, kuninganna Min ning Sun Yat-sen: ja päike tõuseb	900
Kuninganna Lili'uokalani ja Teddy Roosevelt: Ameerika rikkus ja leidlikkus	903
Roosevelt ja tema ratsamehed	911
Abd al-Aziz – Saudide tagasitulek	912
Rhodes, Maximi kuulipilduja ja Lobengula	914
Menelik ja keisrinna Taytu: aafriklase võit	916
Gandhi, Churchill ja Sudaani Masin	918
Kaks hiidvana valitsejannat – Cixi ja Victoria	919
Du Bois, Washington ja Roosevelt	922
Franklin, Eleanor ja Hirohito	926

ÜHEKSATEISTKÜMNES VAATUS

Hohenzollernid, Kruppid, Osmanid, *tenno*'d ja Songid

Kullake, Harfimängija, Tutu ja Concettina: Willy ja tema sõbrad	931
Viin: Franzi, Freud, Klimt, Hitler ja teised kunstnikud	933
Tahan hoidjat: lapskeiser, doktor Sun Yat-sen ja õeksed Songid	936
Pulmad perekonnas: kolm vägevat valitsejat ja kolm pašat	938

Hohenzollernid, Habsburgid ja Hašimiidid

Ah siis <i>niiviisi</i> tervitatakse siin külalisi: Franzi ja Sophie Sarajevos	941
Saksa reamees läänerindel: massiline tapatöö massiajastul	944
Keisri munandid: Hindenburg diktaatoriks	948
Kuningas Araabias, bolševik Petrogradis	949
Keiser langeb	953
Tiiger, Sokk ja Jeesus Kristus	955

Nii kaua kui me valitseme Indiat: Gandhi ja Nehru	957
Aju, juhm hollandlane ja Lucky Luciano	960
Kontroll täakidega: Müncheni, Süüria ja Iraagi kuningad	963

Pahlavid ja Songid, Rooseveltid, mafioosod ja Kennedyd

Atatürk, Reza, Lenin: türklaste isa, Iraani valgustaja ning geeniuste geenius	967
Õeksed Songid: Sun, Chiang ja Mao	971
Džäss: Roosevelt, Joséphine Baker, Lucky Luciano ja möirgavad kahekümnendad aastad	974
Rin Tin Tin: Kennedy, Väike Caesar ja FDR	976
Feldmarssal ja kapral	979
Pikad noad, suur terror, masside jõud ja isiklik võim: Hitler ja Stalin	985
Etiopia etiooplastega või nendeta: Haile Selassie ja Mussolini	988

KAHEKÜMNES VAATUS

Rooseveltid, Songid, Kruppid, Pahlavid ja Saudid

Hirohito tungib Hiinasse	995
Naftakuningad – Araabia vallutamine: Abd al-Aziz ja Reza	996
Nii see käibki: Hitleri plaan	998
Hitler ja noor kunngas	1006
Kõigi aegade suurim lahing: Hitleri hävitussõda, Hirohito hasartmäng	1008
Näen ainult üht valikuvõimalust – täielik hävitamine: Hitler ja holokaust	1013
Orjapidajad: Krupp	1017
Hitleri sõda nafta pärast	1019
Mao ja Shanghai näitlejatar	1022
Inimkonna tulevik: Roosevelt, Stalin ja Jack Kennedy	1024
FDR ja kolm kuningat	1028
Me võime ikka võita: Hirohito pealetung	1030

KAHEKÜMNE ESIMENE VAATUS

Nehrud, Maod ja Sunid, mafioosod, Hašimiidid ja albaanlased

Tuhande päikese sära: Truman ja Ameerika sajang	1035
Ühe India surm: Nehru, Jinnah ja asekuninganna	1038
Kaks kuningat: Faruk, Abdullah ja Palestiina tükeldamine	1042
Mao, Jiang Qing ja punased õed Songid	1046
Tiiger Kim ja sõda Stalini volitusel	1050
Meyer Lansky hotell Nacional, Fidel Castro läbi kukkunud revolutsioon	1054
Paks trukkija ning skaut: Nasser ja šahh haaravad võimu	1055

Norodomid ja Kennedyd, Castrod, Kenyattad ja Obamad

Noor Kambodža kuningas	1060
Iisraellane Pariisis	1062
Kaevur ja ujuja: Hruštšov ja Mao	1063
Veretöö Bagdadis: <i>El Rais</i> ja Iraagi viimane kuningas	1064
<i>La grandeur</i> : de Gaulle ja Houphouët	1065
Põletavad piigid: Kenyatta, Nkrumah ja Barack Obama (vanem)	1069
Nikita ja Jack, Mimi ja Marilyn	1072
Juudamaa Lõvi – ja Aafrika põldvarsapõlv	1075
Vennad: Castrod ja Kennedyd	1079
Viia tuumarelvad Kuubale: miljonäride hoor ja moraalitu gangster	1081
Sihanouk ja šahh	1085
Kennedy surm: LBJ ja MLK	1088

Hašimiidid ja Kennedyd, Maod, Nehrud ja al-Assadid

Baleriin Ljonja: Brežnev võimul	1091
Skorpioni hammustus ja Väikese Kahuri langus: Mao annab Jiang Qingile vaba voli	1092
Nasser ja kuningas: kuus päeva juunis	1096
Atentaadid: RFK, MLK, Mboya	1099
Võimu afrodisiakum: Kissingeri ja Nixon'i kolmepoolne mäng	1103
Tappa B-52: Mao ja Pol Poth	1105
Mulle võib öelda <i>sir</i> – tumm nukuke valitseb Indiat	1107
Mulle parempoolsed meeldivad: Ameerika Metternich ja Hiina filosoofkuningas	1108

Salomoniidid ja Bushid, Bourbonid, Pahlavid ja Castrod

Metsloomad ja lõvid: al-Assadid Damaskuses	1111
Keiserlikud paabulinnud: saatanlik pidu ja ingel	1113
Kas kuningas Taavet astus tagasi? Neegus ja major Mengistu	1117
Vend nr 1 ja nelikjõuk	1119
Ristirüütel ja prints: Euroopa türannid ja demokraadid	1121
Indira ja tema poeg	1123
Väike Kahur, kaheksa surematut ja Skorpioni jõuk	1125
Castro Aafrika	1126
Peaspioon: Andropov ja tema soosik Gorbatšov	1129
Imaam, šahh ja Saddam	1132
JJ Ghanast ja Sadat Jeruusalemmas	1135
Operatsioon 333 Kabulis	1138
Poppy, Osama ja W	1140
Maggie ja Indira	1143
Nehru järeltulijad: kolmas põlvkond	1149

KAHEKÜMNE TEINE VAATUS

Jeltsinid ja Xid, Nehru järeltulijad ja al-Assadid, bin Ladenid, Kimid ja Obamad

Idioot ja Kahur: Gorbatšov, Deng ja teised	1155
Uus Aafrika: Mandela ja JJ, Menes ning Isaias	1158
<i>Familija</i> : Boriss, Tatjana ja Rasputin	1166
Damaskuse kuningad, marksistlikud õudusfilmid ja andmekuningad: i-phone'id ja pistodad	1170
Tornide vürst	1180
Bashshar, tääk ja India Mona Lisa	1188
Kus varitsevad lõvid ja gepardid	1191
Geronimo surm	1193

KAHEKÜMNE KOLMAS VAATUS

Trumpid ja Xid, Saudid, al-Assadid ja Kimid

Kalifaat ja Krimm	1199
Dünastiad	1201
Keiser, tsaar ja koomik	1206
Kokkuvõte	1211
Valitud bibliograafia	1221
Register	1223

Eessõna ja tänuavaldused

Kirjutasin käesolevat maailma ajalugu pahaendelisel Covidi ja Venemaa Ukrainasse sissetungi ajal. Selleks on miljon võimalust: sajad ajaloolased antiikajast alates on teinud seda omal viisil, enamikul ülikoolidest on oma maailma ajaloo professorid ja igal aastal avaldatakse hulk sellealaseid teoseid, mille hulgas on palju suurepäraseid uurimusi, ning ma püüdsin neid kõiki lugeda. Ühtki raamatut pole kerge kirjutada, maailma ajalugu on raskem kirjutada kui enamikku neist. „Sõnad ja mõtted kipuvad peast välja valguma,” sedastab Ibn Khaldun oma maailma ajalugu kirjutades, „nagu koor kirnust.” Seda raamatut kirja pannes oli palju nii seda kui ka teist.

Olen alati tahtnud kirjutada intiimset ja inimlikku ajalugu nagu käesolev, mis läheneb teemale mõneti uudsel ja mõneti traditsiooniliselt, mis on eluaegse uurimistöö ja retkede vili. Mul on olnud küllalt õnne külastada paljusid siin jutuks tulevaid paiku, olla tunnistajaks sõdadele ja riigipööretele, millel on siin oma osa, ning vestelda tegelastega, kellel on olnud maailma näitelaval oma roll.

Kui olin üheteistkümnenda aastane, kinkis minu isa, hooliv arstiteadlane, mulle lühendatud variandi Arnold Toynbee tänapäevaks lootusetult moest läinud raamatust „Uurimus ajaloost” („A Study of History”). „Võib-olla kirjutad ühel päeval,” lausus ta, „ise midagi niisugust,” ning nii ma veetsingi palju tunde, lugedes lugusid paikadest ja aegadest, mida mulle Inglismaal koolis ei olnud õpetatud, sest seal räägitakse peamiselt Tudoritest ja natsidest.

Käesolev raamat on pakkunud mulle kogu minu kirjamehe elu jooksul suurimat rahuldust, aga olnud ka kõige heidutavam proovikivi. Siiski olid minu kannatused palju väiksemad kui nii mõnelgi teisel ajaloolasel. Ibn Khaldun nägi oma mõlemaid vanemaid suremas katku. Sir Walter Raleigh kirjutas oma „Maailma ajaloo” („History of the World”) hukkamist oodates, olukord, mis kindlasti teda mõjutas. Paraku kaotas ta pea enne, kui jõudis töö lõpetada (kui talumatu mõte). Ajalool on eriline, peaaegu müstiline võim kujundada (ja kuritarvitamise korral moonutada) olevikku: mis teeb ajaloo kirjutamise oluliseks ja suursuguseks – aga ohtlikuks – elukutseks. Maailma ajaloo kirjutanud Sima Qiani (sünd umbes 145 eKr) süüdistati keisri mustamises ja anti valida: kas hukkamine või saada palee eunuhhiks. Ta valis kastreerimise, nii et saaks oma teose lõpetada: „Enne kui jõudsin oma käsikirja mustandi lõpetada, seisin silmitsi selle õnnetusega ... Kui see juhtub nendega, kes oskavad seda hinnata ning kellel on võimalik näha külasid ja suuri linnu, siis ehkki mind ootaks tuhandeid hädasid, kas on mul siis põhjust

seda kahetseda?” Iga ajaloolane, iga kirjamees jagab seda unistust. Kirjutades oli Sima Qian ikka mul mõtteis ...

Loendamatu hulk lugupeetud ja suurepäraseid ajaloolasi on lugenud, arvustanud ja parandanud seda tööd täies mahus või osaliselt: olge tänatud, Dominic Lieven, Londoni Majandus- ja Politoloogiakooli rahvusvahelise ajaloo professor; Peter Frankopan, Oxfordi ülikooli globaalse ajaloo professor; Olivette Otele, Londoni ülikooli orjanduse pärandi professor; Thomas Levenson, Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi teaduskirjanduse professor; Sir Simon Schama, Columbia ülikooli ajaloo ja kunstiajaloo professor; David Abulafia, Cambridge'i ülikooli Vahemere maade ajaloo emeriitprofessor; Abigail Green, Oxfordi ülikooli Euroopa nüüdisajaloo professor.

Dr Henry Kissinger, USA riigisekretär 1973–1977, luges tema ametiaega puudutavat ajajärku ning mul oli au rääkida interneti sünnist Sir Tim Berners-Lee ja Rosemary Berners-Leega. Palju tänu Ben Okrile.

Täna järgmisi teadlasi paranduste eest spetsiifilistes valdkondades:

Aafrika: Luke Pepera.

Ameerika: (USA) Annette Gordon-Reed, Harvardi ülikooli Ameerika õigus-teaduse ajaloo Charles Warreni õppetooli professor; Andrew Preston, Cambridge'i ülikooli Ameerika ajaloo professor; (Mesoameerika/Lõuna-Ameerika) Matthew Restall, Pennsylvania vabade kunstide kolledži Ladina-Ameerika koloniaalajaloo Edwin Erle Sparksi õppetooli professor; (Brasiilia) Lilia Schwarcz, São Paulo ülikooli antropoloogia professor.

Hiina: (varasem periood) Michael Nylan, Berkeley ülikooli professor; (alates Qini dünastiast) Mark C. Elliott, Harvardi ülikooli Hiina ja Sise-Aasia ajaloo Mark Schwartzi õppetooli professor.

Geneetika/DNA: dr Adam Rutherford.

Kreeklased: Roderick Beaton, Londoni King's College'i Nüüdis-Kreeka ja Bütsantsi ajaloo emeriitprofessor; Armand D'Angour, Oxfordi ülikooli klassika professor.

India/Lõuna-Aasia: Tirthankar Roy, Londoni Majandus- ja Politoloogiakooli majandusajaloo professor; dr Tripurdaman Singh, Londoni ülikooli rahvaste ühenduse uuringute instituut; William Dalrymple; dr Sushma Jansari, Briti Muuseumi Lõuna-Aasia kogude kuraator; dr Imma Ramos, Briti Muuseumi Lõuna-Aasia kogude kuraator; dr Katherine Schofield, Londoni King's College'i Lõuna-Aasia muusika ja ajaloo vanemlektor; Davinder Toor.

Iraan: Lloyd Llewellyn-Jones, Cardiffi ülikooli antiikajaloo professor.

Jaapan: dr Christopher Harding, Edinburghi ülikooli Aasia ajaloo vanemlektor.

Ukraina: Serhi Plohhi, Harvardi ülikooli Ukraina ajaloo Mõhhailo Hruševski õppetooli professor.

Tänan järgmisi teadlasi tehtud paranduste eest kronoloogiliselt järjestatud teemadel:

Esiajalugu: professor Chris Stringer, Loodusajaloo muuseumi inimese evolutsiooni uurimiserühma juht; (Sumer/Mesopotaamia) Augusta McMahon, Cambridge'i ülikooli Mesopotaamia arheoloogia professor; dr John MacGinnis, Briti Muuseumi Lähis-Ida osakond.

Vana Egiptus: Salima Ikram, Kairo Ameerika ülikooli egiptoloogia professor; Yasmine El Rashidi.

Vana Rooma: Greg Woolf, California ülikooli antiikajaloo Ronald J. Mellori õppetool.

Siiditee: Peter Frankopan.

Bütsants: Jonathan Harris, Londoni ülikooli Bütsantsi ajaloo professor; Peter Frankopan.

Viikingid: Neil Price, Uppsala ülikooli arheoloogiaprofessor.

Kiievi-Vene/Moskoovia: dr Sergei Bogatõrjov, Londoni ülikooli kolledži kaasprofessor (Kiievi-Vene ajaloo teemal peagi ilmuva raamatu autor).

Keskaegne Euroopa/normannid: Robert Bartlett, St Andrewsi ülikooli emeriitprofessor.

Mongolid: Timothy May, Põhja-Georgia ülikooli Kesk-Aasia ajaloo professor.

Inkad ja asteegid: Matthew Restall, Pennsylvania vabade kunstide kolledži Ladina-Ameerika koloniaalajaloo Edwin Erle Sparks'i õppetooli professor.

Etiopia: dr Mai Musié, Oxfordi ülikooli Kreeka-Rooma ajaloo järeldokorant; dr Verena Krebs, Ruhri ülikool Bochumis; dr Adam Simmons, Nottinghami Trenti ülikool; dr Bar Kribus, Jeruusalemma Heebrea ülikool.

Khmeerid/Kambodža: Ashley Thompson, Londoni ülikooli Kagu-Aasia kunsti professor.

Portugal/Portugali impeerium: Malyn Newitt, Londoni King's College'i Charles Boxeri õppetooli ajaloo professor; Zoltán Biedermann, Londoni ülikooli uusaja professor.

Hispaania/Hispaania impeerium: dr Fernando Cervantes Bristol'i ülikool.

Seitsmeteistkümnenda sajandi Inglismaa: Ronald Hutton, Bristol'i ülikooli ajaloo professor.

Brasiilia: Lilia Schwarcz.

Hawaii: Nicholas Thomas, Cambridge'i ülikooli sotsiaalanthropoloogia professor.

Prantsusmaa: Robert Gildea, Oxfordi ülikooli Worcesteri kolledži uusaja professor.

Santo Domingo/Haiti: dr Sudhir Hazareesingh, Oxfordi ülikooli Ballioli kolledž; John D. Garrigus, Texase ülikooli (Arlingtonis) ajaloo professor.

Madalmaad/Hollandi impeerium: David Onnekink, Utrechti ülikooli ajaloo abiprofessor.

Saksamaa: Katja Hoyer.

Külm sõda: Sergei Radtšenko, Johns Hopkinsi rahvusvaheliste uuringute instituudi auprofessor.

Dr N. Zaki tõlkis araabiakeelseid tekste. Keith Goldsmith lugese USA-d käsitlevaid osi. Jago Cooper, Kate Jarvis ja Olly Boles aitavad varasema ajaloo osade juures. Jonathan Foreman kulutas palju tunde aruteludele maailma ajaloo üle.

Mind on aidanud mitu suurt õpetajat ja inspireerivat mentorit: suur tänu, juba meie hulgast lahkunud professor Isabel de Madariaga, kes õpetas mind mu esimese raamatu „Potjomkin: vürstide vürst” puhul, kuidas ajaloost kirjutada; Jeremy Lemmon, kadunud Stuart Parsonson, Howard Shaw, Hugh Thompson.

Palju tänu ka mind toetanud meeskonnale: dr Marcus Harbord, Rino Eramo, Ted „Longshot” Longden, Carl van Heerden, Dominique Felix ja Akshaya Wadhvani. Olge tänatud, Samantha Heyworth, Robert Hardman, Aliai Forte, Tamara Magaram, Marie-Claude Bourrely ja Eloise Goldstein, mulle Côte d’Ivoire’is osutatud abi eest.

Palju tänu Hachette’i kirjastuse töötajatele David Shelley, Maddy Price’ile, Elizabeth Allenile; kangelaslikule Jo Whitfordile ning toimetajate kuningale Peter Jamesile, minu endisele toimetajale Bea Hemmingile; USA-s kadunud Sonny Mehtale, Reagan Arthurile ja Edward Kastenmeierile firmast Knopf, ning minu parimatest parimatele agentidele Georgina Capelile, Rachel Conwayle, Irene Baldonile, Simon Shapsile.

Pühendan käesoleva raamatu oma kadunud vanematele Stephenile ja Aprilile. Olge tänatud, minu abikaasa Santa, tütar Liločka ja poeg Sasha, et kannatasite need kolm aastat välja naeru, armastuse ja sallivusega: „Üks kõigi ja kõik ühe eest!”

Simon Sebag Montefiore
London

Märkus

Käesolev raamat on sündinud eluaegse lugemuse sünteesi tulemusena, kasutades sealjuures võimaluse korral esmaallikaid. Igal siin jutuks tuleval tegelasel on väga lai historiograafia, seega loetlen bibliograafias iga osa kohta kasutatud peamisi teoseid.

Nimed on olulised: „Asjad peaks tegelikult olema kooskõlas mõttega, mille annab neile nimi,” soovitab Konfutsius. Traditsioonilise akadeemilise stiili puhul kasutatakse idamaade dünastiate puhul kreekapäraseid nimesid. Kui need pole tegelikult kreekakeelsed (Seleukiidid), siis püüan kasutada nende originaalkuju. Püüan vältida neologisme. Samuti püüan vältida nimede inglispärastamist: Prantsuse kuningad on François'd, Hispaania kuningad Enrique'id. Aga väga tuntud nimede puhul kasutan teatumat varianti: Kyros, mitte Koreš. Osmanite aja puhul kasutan üldjuhul türki-, mitte araabipäraseid nimekujusid: Mehmed Ali Muhammad Ali asemel, ehkki see egiptlastele ei meeldi. Hiina valitsejate puhul kasutan nende sünnipärase nime (Liu Che) või neile surmajärgselt antud tiitlit (keiser Wu või Wudi). Mingi ja Qingi puhul kasutan toona kasutusel olnud nimesid (keiser Kangxi).

Geograafia kontekstis kasutan nüüdisaegsete riikide nimesid, ehkki see võib segadust tekitada: Dahomee kuningriik asus tänapäevase Benini vabariigi alal (mitte Dahomee vabariigis) ja Benini kuningriik praeguses Nigeerias (mitte Benini vabariigis).

Palju maailma ajaloo mõisteid on üldlevinud – kiviaeg, keskaeg ja teljeajastu, suured maadeavastused ja renessanss ning hulk revolutsioone, mis nüüd ei tundu enam nii tähtsad, on moest läinud ja muutunud klišeeks. Aga ajaloolase ülesanne on kõik klassifitseerida ja mõnigi nendest mõistetest on saanud klišeeks, sest vastab üldjoontes tõele.

Vabandust igasuguste ebajärjekindluste eest.

Sissejuhatus

Kui meri mõõnab, tulevad nähtavale jalajäljed. Inglismaa idaosas tänapäevase väikese Happisburghi küla juures mööda mereranda kõndinud perekonna jalajäljed. Viied jäljed. Nähtavasti ühe mehe ja nelja lapse jäljed, mis on jäetud siia umbes 950 000 kuni 850 000 aastat tagasi. Need pole kõige esimesed: veelgi vanemaid jalajälgi on leitud Aafrikast, kus inimkonna lugu alguse sai. Need siin on aga esimesed jäljed *perekonnast*. Ning just need andsid inspiratsiooni käesoleva maailma ajaloo kirjutamiseks.

Leidub palju maailma ajalugusid, aga see siin läheneb asjale uudsel viisil, kasutades perekondade ja suguvõsade lugusid aegade jooksul ning pakkudes nii teistsugust, värsket vaatenurka. Mulle tundub see ahvatlev võimalus, kuna annab võimaluse siduda suured sündmused üksikisiku inimliku draamaga alates esimestest inimestest kuni tänapäevani, alates esimestest teravaks ihutud kividest kuni iPhone'i ja droonini. Maailma ajalugu on eliksiir rasketeks aegadeks: hea on see, et see pakub perspektiivi, varjukülg aga see, et paljugi jääb meist väga kaugele. Maailma ajalool on sageli oma teemad, aga pole inimesi, biograafial on inimesed, mitte teemad.

Perekond jääb põhiliseks inimeksistentsi üksuseks – seda isegi tehisintellekti ja galaktikatevaheliste sõdade korral. Püüan ajaloost jutustades põimida selle juurde lood iga maailmajao ja ajastu perekondadest ning näidata sedakaudu kogu inimsoo loo kulgu. Siin on ühe inimese eluloo asemel tegu paljude inimeste elulooga. Isegi siis kui nende perekondade haare on globaalne, on nende draamad isiklikud – sünd, surm, abiellumine, armastus, vihkamine; nad langevad ja tõusevad jälle, nad rändavad välja ja tulevad tagasi. Igal perekonnadraamal on palju vaatusi. Just seda pidas Samuel Johnson silmas, kui ütles, et iga riik on nagu perekond ja iga perekond on nagu väike riik.

Erinevalt nendest paljudest ajalugudest, millega ma kasvasin üles, on see siin tõeline maailma ajalugu, mitte Suurbritanniale ja Euroopale liialdatud tähelepanu osutades tasakaalust väljas, vaid pöörab rohkem tähelepanu just Aasiale, Aafrikale ja Ameerikale, mida need väärivad. Kuna tähelepanu keskmes on perekond, võimaldab see ühtlasi pöörata rohkem tähelepanu naistele ja lastele kui nendes raamatutes, mida ma koolipoisina lugesin. Nendegi roll – nagu perekonnal üldse – muutub aja jooksul. Minu eesmärk on näidata, kuidas ajaloo lõgemed aja jooksul kokku kasvavad.

Sõnadega „perekond” ja „suguvõsa” käib kaasas hubane ja vastastikuse kiindumuse õhkkond, aga muidugi on tegelikus elus ka perekondades omavahelist

võitlust ja julmust. Palju siinkohal kõne alla tulevatest perekondadest on n-ö võimuperekonnad, kus hoolitsuse ja armastusega kaasnevat intiimset ning sooja õhkkonda mõjutavad ning moonutavad poliitikale ainuomased ja halastamatud asjaolud. Võimuperekondades tähendab intiimsus ka ohtu. „Häda ja õnnetust,” nagu hoiatas Han Feizi teisel sajandil enne Kristust Hiinas oma valitsejat, „toovad sulle need, keda sa armastad.”

„Ajalugu kujundas väga väike hulk inimesi,” kirjutab Yuval Noah Harari, „ja nad tegid seda ajal, mil kõik teised kündsid põldu ja tassisid vett.”* Paljud perekondadest, millest räägin, teostavad võimu, teised aga esindavad orjastatud inimesi, arste, kunstnikke, kirjanikke, timukaid, kindraleid, ajaloolasi, vaimulikke, šarlatane, teadlasi, rahamehi, kurjategijaid – ja armastajaid. Koguni mõnd üksikut jumalat.

Mõnigi neist on meile tuttav, aga paljud ei ole: siin tuleb juttu Mali, Mingi, Medici ja Mutapa, Dahomee, Omaani, Afganistani, Kambodža, Brasiilia ja Iraani, Haiti, Hawaii ning Habsburgi dünastiatest; meie tegelased on Tšingis-khaan, Sundiata Keita, keisrinna Wu, Ewuare Suur, Ivan Julm, Kim Jong-un, Itzcóatl, Andrew Jackson, Haiti kuningas Henri, Ganga Zumba, keiser Wilhelm, Indira Gandhi, Sobhuza, Pachacútek Inka ning Hitler koos Kenyattade, Castrote, al-Assadide ja Trumpidega ning Kleopatra, de Gaulle, Khomeini, Gorbatšov, Marie-Antoinette, Jefferson, Nader, Mao, Obama; samuti Mozart, Balzac ja Michelangelo ning Caesarid, mogulid, Saudid, Rooseveltid, Rothschildid, Rockefellerid, Osmanid.

Õudne käib käsikäes õdusaga. On palju armastavaid isasid ja emasid, aga on ka Paksmagu Ptolemaios VIII, kes raiub oma poja tükkideks ja saadab need lapse emale; on Nadir-šahh ja keisrinna Iris, kes torkavad oma pojalt silmad välja; kuninganna Isabel piinas oma tütart; Karl Suur magas arvatavasti oma pojaga; Osmanite võimukas ema Kösem annab käsu kägistada surnuks oma poeg ja kägistatakse ise surnuks oma pojapoja käsul; Valois'de dünastia valitsejanna Caterina de' Medici korraldab veresauna oma tütre pulmas, kusjuures viimase ahistamise või koguni vägistamise tema vendade poolt on ta nähtavasti andestanud; Nero magab oma emaga ja tapab ta siis. Shaka tapab oma ema ja kasutab seda ettekäändena alustada veresauna. Saddam Hussein ässitab oma pojad oma väimeeste vastu. Vennatapp on laialt levinud isegi tänapäeval: selle varjamiseks kasutatakse tänapäevase televisiooni tõsielusaatele omaseid võtteid ja närvimürki.

Elame kaasa teismeliste tütarde tragöödiatele, kelle külma südamega vanemad saavad kaugele maale abielluma võhivõõraga ja kes surevad sünnitusel, kusjuures mõnikord on abielu põhjus riikide head suhted, sagedamini aga ei kannu nende kannatused kuigivõrd vilja, sest perekondlikud huvid jäävad riigi huvidele lootusetult alla. Tutvume naisorjadega – nagu näiteks Kösem –, kes tõusevad impeeriume valitsema. Samuti Thomas Jeffersoni surnud naise orjatarist poolõe

* Yuval Noah Harari, *Sapiens: inimkonna lühiajalugu*, tõlkinud Anu Põldsam, [Tallinn:] Äripäev, 2019, lk 138. – *Tõlkija*

Sally Hemingsiga, kes salaja sünnitab presidendi lapsi; või Raziyyaga Delhi sul-tanaadist, kes haarab enda kätte valitsusohjad, aga kelle hukutab suhe Aafrika väejuhiga; al-Ándalusis aga saab kaliifi tütre Walladast luuletaja ja liiderdaja. Jälgides välja valitud perekondade teekonda läbi pandeemiate, sõdade, üleujutuste ja majandusbuumide, kaardistame ka seda, kuidas külanaised tõusevad troonile ning lähevad vabrikusse tööle või näitelavale, kuidas naiste täieliku õigusetuse ja emade katastroofilise suremuse juurest sünnitusel jõutakse valimisõiguse, abortide ja eostusvastaste vahenditeni ning kuidas masendava laste suremuse juurest jõutakse tööni vabrikutes ja tänapäevase lapsepõlvkultuse juurde.

See siin on ajalugu, mis keskendub üksikisikutele, perekondadele ja kild-kondadele. On palju teisigi võimalusi, kuidas ajalugu käsitleda. Mina ajaloolasena uurin aga võimu ja geopoliitika on maailma ajaloo mootor ning olen suurema osa oma karjäärast veetnud kirjutades Venemaa juhtidest. Niisugust ajalugu on mulle alati meeldinud ka lugeda – siin on kirge ja viha, kujutlusvõimet ja tun-deid ning tõelist elu, mida ei ole puhtakujulistes majandusteadust või poliitikat käsitlevates traktaatides. Inimlikku tegurit kõige keskmesse seades saab jutustada globaalse ulatusega lugu, mis toob esile poliitiliste, majanduslike ja tehnikaalaste muudatuste mõju ning näitab samas, mis on juhtunud perekondadega. Käesolev raamat on veel üks katse süüvida tarindi ja tegevuse, umbisikuliste jõudude ja inimloomuse pikaajalisse võitlusse. Need poolused pole aga tingimata teineteist välistavad. „Inimesed teevad oma ajalugu ise,” kirjutab Marx, „aga nad ei tee seda oma äranägemise järgi, mitte enda valitud olukorras, vaid vahetult olemasolevas, antud ja päritud olukorras.”*

Väga sageli esitatakse ajalugu kui sündmuste, revolutsioonide ja paradigmade katkendlikku jada, mida kogevad täpselt määratletud ja identifitseeritavad inime-sed. Ometi näitab reaalsete perekondade elu midagi hoopis teistsugust – konk-reetsed, üksikud inimesed elavad, naeravad, armastavad kümneid ja sadu aastaid mitmetasandilises, läbipõimunud, vastuolulises, kaleidoskoopilises maailmas, mis trotsib kõiki eelmiste aegade kategooriaid ja mõisteid.

Perekonnad ja tegelased, keda siin jälgime, kipuvad olema erandlikud – aga samas paljastavad nad palju oma ajastust ja tegevuskohast, mis võimaldab jälgida, kuidas kuningriigid ja riigid arenevad, kuidas arenesid rahvaste vastastikused sidemed ning kuidas erinevad ühiskonnad võtsid omaks võõraid ja sulasid kokku teiste ühiskondadega. Loodan, et selles mitmetahulises draamas suudab teistega segunenud, aga siiski omaette arenev jutustus tabada midagi reaalses ettearvama-tult ja juhuslikult kulgevast reaalsest elust ning annab tunde, et väga palju toimub erinevates kohtades ja orbiitidel ning peadpööritava, kramplikult paljakäsi toimuva ratsarünnakuga sarnanevas kaoses, mis on sageli samavõrd absurdne kui ka julm,

* Karl Marx, *Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnes brümäär*, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk 9. – *Tõlkija*

toob alati esile peadpööritavaid üllatusi, kummalisi seiku ja uskumatuid tegelasi, kusjuures kõike seda on võimatu ette näha. See ongi põhjus, miks enamik edukaid liidreid on visionäärid, ületamatud strateegid, aga ka improviseerijad, olupoliitikud, soperdajad ja õnneseened. „Isegi nutikaim nutikatest,” möönab Bismarck, „läheb pimedusse nagu väike laps.” Ajalugu tehakse ideede, institutsioonide ja geopoliitika vastastikuste mõjutuste tulemusena. Kui need tegurid moodustavad õnnestunud kombinatsiooni, toimuvad suured muutused. Aga isegi siis on isiksused need, kes veeretavad täringut ...

Me jälgime nii väiksemaid perekondi kui ka suuremaid võimudünastiaid, mis tihtipeale hõlmavad terveid klanne või hõime. Väike perekond on bioloogilises mõttes meie kõikide tegelikkus ja puudutab meist paljusid ka vanemliku hoolitsuse mõttes, kuigi see võib vahel jätta soovida; suuremad dünastiad on moodustised, mis kasutavad usaldust ja sugulussidemeid kui liimi, mis aitab säilitada võimu, kaitsta vara ning jagada raskusi. Siiski mõistavad kõik meist instinktiivselt mõlemat: mitmes mõttes kuulume kõik mõnda dünastiasse ja käesolev perekondade ajalugu on meie kõikide kroonika. Asi on lihtsalt selles, et valitsevate perekondade käsutuses olevad võimalused on suuremad ja panused nende jaoks ohtlikumad.

Meie Euroopas ja Ameerikas kipume perekonda pidama väikeseks üksuseks, millel pole individualismi, massipoliitika, industrialiseerimise ja kõrgtehnoloogia ajastul enam poliitilist tähtsust – ning et meil pole enam perekonda vaja nii palju kui varem. Selles on oma tõetera ja viimastel sajanditel suhtutaksegi perekonda teisiti. Kui pole tegu ühegi silmapaistva perekonnaga, tuleb selleks, et kokku panna lugu kogu oma keerukuses, leppida üksikisiku ja tema sidemetega, aga nagu selgub, on dünastiad meie individualistlikus, väidetavalt ratsionaalses maailmas edasi arenenud, aga mitte kadunud. Kaugel sellest.

Ameerika iseseisvussõja ajal kinnitas Tom Paine, et „valitseja pärimisõiguse alusel on sama absurdne kui arst pärimisõiguse alusel”, aga arsti kutset, nagu paljusid teisigi elukutseid, anti toona sageli pojalt isale edasi.

Tänapäeva liberaalse demokraatia ajal oleme uhked oma puhta ja ratsionaalse poliitika üle, mis saab hakkama ilma klannide, sugulaste ja kasulike sidemeteta. Kindlasti on perekonna tähtsus siin vähenenud. Aga enamasti puututakse poliitikas ikka kokku nii iseloomude ja patroneerimisega kui ka poliitika endaga. Nüüdisaja riigid Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas on palju keerulisemad ja vähem ratsionaalsed, kui meile meeldib neid näidata: ametlikest institutsioonidest lähevad sageli mööda mitteametlikud võrgustikud ja tutvusringkonnad, sealhulgas ka perekonnad: demokraatlike või pooldemokraatlike riikide puhul tarvitseb meenutada üksnes Kennedysid ja Bushe, Kenyattasid ja Khamasid, Nehrusid, Bhuttosid ja Sharife, Leesid ja Marcoseid, kes kõik esindavad kindlustunnet ja järjepidevust, aga nad tuleb siiski ametisse valida (ja võivad jääda ka valimata). Tänapäeva USA-s,

Indias ning Jaapanis tehtud uurimused näitavad, et riikliku tähtsusega dünastiate kõrval leidub ka kohalikke, Kongressi ja osariigi tasemel tegutsevaid dünastiaid. Ja nüüd on Aasias ning Aafrikas üha rohkem päritava võimuga valitsejaid, kes – vabariiklikke institutsioone kujutavate kulisside taga – on sisuliselt ainuvalitsejad.

„Sugulussuhted ja perekond jäävad jõuks, mida tuleb tunnistada,” kirjutab dünastiaid uurivate ajaloolaste patriarh Jeroen Duindam. „Isiklikku laadi ja kauakestvad juhtimisvormid poliitikas ja äritegevuses kalduvad omandama poolenisti dünastiatele iseloomulikke jooni isegi tänapäevases maailmas.”

Niisuguse mahuga raamatus on palju teemasid ja üks neist on rahvuste kujunemine migratsiooni teel. Jälgime nii paikseid perekondi, aga järgneme ka rändele läinud või rände käigus tekkinud perekondadele: perekondade massiline ümberpaiknemine – migratsioonid ja vallutusretked – ongi kujundanud kõik rassid ja rahvad.

Dünastiast ei saa kirjutada religiooni puudutamata: valitsejad ja dünastiad on jumalast pühitsetud, monarh on jumaliku tahte esindaja ning mõnikord ka selle kehastus; seoses perekonnaga tundub niisugune ameti edasi pärandamine loomulik, peegeldades pärimise põhimõttel rajanevat ühiskonna ülesehitust. Pärast 1789. aastat arendas teoloogia pühitsetud dünastia põhimõtet edasi, nii et see sobib kokku uute riiki ja rahvast puudutavate paradigmadega ning pärast 1848. aastat ka massipoliitikaga. Traditsiooniline religioon – kellahelin ja viirukilõhn – pole tänapäeval esmatähtis, aga siiski on meie niinimetatud ilmalik ühiskond samavõrd religioosne kui meie esiisadel ning meie vaated on samavõrd jäigad ja absurdsed kui vanade religioonide puhul. Seega on tegu üle aegade ulatuva inimliku vajadusega uskuda millessegi ja kellessegi, omistada igale üksikisikule, perekonnale ja rahvale õigustatud missioon, mis annab neile tähenduse ja õiguse olemas olla. „See, kes teab, *milleks* elada,” ütleb Nietzsche, „suudab välja kannatada igasuguse *kuidas*.”

Ehkki perekonnal on eri aegadel olnud erinevaid vorme ja võim kipub alati käest kaduma, on sellega seotud ka vastupidine nähtus, millele käesolevas raamatus pööratakse palju tähelepanu: orjus. Koduste majapidamistöode orjuse kujul on orjus alati ja algusest peale olnud üks perekonda iseloomustavaid jooni, aga siin oli siiski tegu perekonnaga, mitte orja ja orjapidajaga. Orjandus õonestas perekonda, see oli perekonnavastane institutsioon. Orjandusliku aja perekonnad, nagu nad olid – Rooma kodumajapidamistes, islamimaade haaremites või niisugused suhted, nagu need olid Sally Hemingsi ja Jeffersoni vahel orjanduslikus Ameerikas –, rajanesid valikuvõimaluseta sündusel ning sageli otseselt vägistamisel. Üks käesoleva ajaloo teemasid on: paljudele võib perekond olla privileeg.

See raamat on paberile pandud ajal, kui ajaloo kirjutamises toimusid põnevad, aga hilinenud arengud, mis peegelduvad ka siin: rõhk on Aasia ja Aafrika rahvastel, riigikorra, keele ja kultuuri vastastikustel mõjutustel, erilise tähelepanuga naiste osal ja rassilisel mitmekesisusel. Aga ajaloost on saanud sütik, selle moraalne jõud

on ühtäkki läitnud nii teadmiste tõrvikud kui ka leegi ükskõiksuse prügikastis. On ainult vaja heita pilk Twitteri ja Facebooki porimülkasse, kuulata sealseid eelarvamustest ja vandenõuteooriatest kubisevaid sõnavõtte, et mõista: tänu digitaalsetele moonutustele on ajalugu nüüd veelgi tuleohtlikum. Osalt teadus, osalt kirjandus, osalt müstitsism, osalt eetika, on ajalugu alati olnud tähtis, sest minevikul, olgu see kullaläikeliselt hiilgav või täis kangelaslikke kannatusi või hoopiski välja mõeldud, on legitiimsuse ja autentsuse, isegi pühaduse aura, mis on meile n-ö sisse ehitatud – ja sageli väljendub see perekondade ja rahvaste lugudes. See võib panna liikvele rahvamaasse, tekitada riike, olla õigustuseks tapatalgutele ja kangelastegudele, türanniale ja vabadusele, seda kõike tuhandete armeede hääletu jõuga. Seepärast ongi oluline, et ajalugu teeb kõige paremini, kui otsib tõde. Iga ideoloogia, religioon ja impeerium on püüdnud kontrollida oma pühaks kuulutatud minevikku, et õigustada kõike, mida tehakse praegu. Tänapäeval leidub nii Idas kui ka Läänes küllaga katseid sundida ajalugu ideoloogia rolli.

Iidne lapselik ajalugu „heade” ja „halbade” tegelastega on jälle tagasi moes, ainult et teistsuguste „heade” ja „halbadega”. Siiski, nagu osundab James Baldwin, „ei saa välja mõeldud minevikku kunagi kasutada, see hakkab elu survel pragunema ja murenema nagu savi põua ajal”. Parim võimalus on kasutada segast žargooni. Nagu kirjutab Foucault, on ideoloogiast pakatav žargoon märk sunniideoloogiast: „... see ... kaldub avaldama teistele diskursustele mõningast survet ja võimusi”, sest žargoon varjab faktilise baasi puudumist, heidutab teisitimõtlejaid ning võimaldab kollaborantidel uhkeldada oma voorusliku konventsionaalsusega. „... mis muud saab olla mängus tõetahtes, tahtes seda tõest diskursust lausuda,” küsib Foucault (ja sageli õigustatult), „kui iha ja võim?”* Baldwin hoiatab: „Keegi pole ohtlikum kui tema, kelle süda on tema enda arvates puhas, sest seda südamepuhtust ei ole loomuldas võimalik kahtluse alla seada.” Ajaloo ideoloogiad elavad harva üle kokkupuuted tegeliku elu segaduste, nüansirikkuse ja keerukusega: „Võimu poolt esile tõstetud inimene,” tähendab Foucault, „on samal ajal selle tööriist.”

Paratamatult pööratakse palju tähelepanu ajaloo tumedamatele tahkudele – sõdadele, kuritegudele, vägivallale, orjandusele ja rõhumisele –, sest nende näol on tegu elu tõsiasjadega ja muutuste mootoritega. Ajalugu on nagu „tapalava”, kirjutab Hegel, „kus tuuakse ohvriks rahvaste õnn”. Sõda on alati kiirendaja: „Möök räägib rohkem tõtt kui raamatud, selle tera eraldab tarkuse edevusest,” kirjutab üheksandal sajandil Iraagis elanud luuletaja Abu Tammam Habib ibn Aws. „Teadmisi leiame piikide välgatustest.” Ning iga armee, kirjutab Trotski, „on koopia ühiskonnast ja põeb kõiki selle haigusi ning harilikult kõrgema palavikuga”. Impeeriume – tsentraliseeritud valitsemiskorraga, geograafiliselt suurt maa-ala ja erinevaid rahvaid hõlmavad riike – on nähtud mitmes vormis; nomaadide stepiimpeeriumid, mis

* Michel Foucault, *Diskursuse kord*, tõlkinud Marek Tamm, Tallinn: Varrak, 2005, lk 16–17. – *Tõlkija*

olid tuhandete aastate jooksul nuhtluseks paiksetele ühiskondadele, erinevad kardinaalselt üle ookeanide ulatuvatest Euroopa impeeriumidest, mis andsid maailmas tooni aastail 1500–1960. Mõni impeerium on üheainsa vallutaja tegevuse või nägemuse tulemus, aga enamikku neist vallutati ja valitseti *ad hoc*, juhuslikult ja eri viisil. Tänapäeval pretendeerivad sellele tiitlile nn suurriigid – eesotsas Hiina, Ameerika ja Venemaaga –, kus saavad kokku palju rahvast ja tohutu, sageli peaaegu tervet mandrit hõlmav territoorium. Moskvas, uue ultranatsionalismi kindluses istuvad imperialistid on oma kontrollile allutanud maailma suurima suurriigi ja seda hukatuslike tagajärgedega. Geopoliitika – mida paavst Julius II nimetas maailmamänguks – on halastamatu, edu on siin alati ajutine ning selle hind inimeludes on alati liiga kõrge.

Palju kuritegusid on jäänud märkamata ja maha vaikitud ning nendest tuleb täiel häälel rääkida. Käesolevas raamatus on minu eesmärk panna kirja varjunditerikas ajalugu, mis näitab inimesi ja nende ühiskonda täies keerukuses, puuduste ja inspireeriva olemusega, mida nad tõepoolest on. Parim ravim mineviku kuritööde puhul on heita neile võimalikult palju valgust ning kuna nende eest pole enam võimalik karistada, ongi niisugune valgustamine parim lunastus, ainus, mis midagi loeb. See raamat tahabki seda valgust heita: saavutused ja kuriteod on kroonikasse kirjutatud, ükskõik, kes ka on need toime pannud. Püüan rääkida nii palju lugusid süütult mõrvatutest, orjastatutest või represseeritutest kui võimalik: igaüks on tähtis või pole keegi tähtis.

Tänapäeval on meie käsutuses uued põnevad teaduslikud meetodid – radio-süsinikumeetod, DNA, glotokronoloogia –, mis võimaldavad meil saada minevikust rohkem teada ning fikseerida seda kahju, mida inimesed on globaalse soojenemise ja saastamisega oma Maale teinud. Siiski räägib ajalugu ka kõikide nende uute abivahendite olemasolul ikkagi inimestest. Minu viimane sõit enne kirjutama asumist oli Egiptusse: kui nägin Fayyumi hauakambri maalingute ilmekaid nägusid, mõtlesin kohe, kuivõrd need esimesel sajandil elanud inimesed sarnanesid meiega. Neil ja nende peredel oli palju samasuguseid jooni nagu meilgi, aga erinevusedki on sama suured. Igapäevaelus ei mõista me sageli ka inimesi, keda me hästi tunneme. Ajaloo esimene reegel on mõista, kui vähe me teame minevikus elanud inimestest, kuidas nad mõtlesid, kuidas nende perekond toimis.

On päris raske hoiduda sattumast teleoloogiasse, kirjutades ajalugu nii nagu oleks selle lõpptulemus ette teada. Ajaloolased on viletsad prohvetid, aga tublid tuleviku ettekuulutajad, kui nad juba teavad, mis juhtus. Sest sageli pole ajaloolased mitte niivõrd mineviku kroonikud või tuleviku ettenägijad, kuivõrd oma enese oleviku peegeldajad. Ainus võimalus minevikku mõista on raputada olevik endalt maha: meie töö on otsida kõikvõimalikke fakte, et panna kirja varasemate põlvkondade kroonika – nii head kui ka halba kogu laiast maailmast –, kasutades selleks kõike, mida teame.

Maailma ajalookirjutaja, ütles al-Masudi üheksandal sajandil Bagdadis, on nagu „inimene, kes on leidnud erinevaid ja igasugust värvi pärleid, paneb nendest kokku nii kauni mustriaga kaelakee, et omanik valvab seda väga hoolikalt”. Niisugust maailma ajalugu ma tahangi kirjutada.

Looded hävitasid enamiku Happsburghi rannal olnud väikese pere jälgi kiiresti – aga kulus veel mitusada tuhat aastat, enne kui algas kõik see, mida me nimetame ajalooks.

ESIMENE VAATUS

Maailma rahvastik:

70 000 AASTAT EKR: 150 000
10 000 AASTAT EKR: 4 MILJONIT
5000 AASTAT EKR: 5 MILJONIT
2000 AASTAT EKR: 27 MILJONIT
1000 AASTAT EKR: 50 MILJONIT

Sargoni ja Ahmose dünastiad: tsikuraadid ja püramiidid

POETESS, PRINTSESS, OHVER, KÄTTEMAKSJA: ENHEDUANNA

Neli tuhat aastat tagasi oli Enheduanna oma hiilguse tipul, kui riiki tunginud sissetungija ründas tema linna, võttis ta vangi ja ilmselt vägistas ta. Enheduanna üksnes ei jäänud ellu, vaid tõusis uuesti võimule – ja paranes, et oma katsumused kirja panna. Enheduanna on esimene naine, kelle öeldud sõnu võime kuulda, esimene nimeliselt teadaolev autor, olgu mees või naine, esimene seksuaalse väärkohtlemise ohver, kes kirjutas oma üleelatust ning esimese teadaoleva dünastia naisliige, keda meie konkreetse inimesena teame. Akadi impeeriumi (tänapäeva Iraagis) printsessi ja kuujumalanna preestritari ning meile teadaoleva vallutaja Sargoni lemmiktütrena nautis ta kõiki privileege, mis umbes 2200 aastat enne Kristuse sündi saadaval olid. Ja nagu kõik impeeriumid, püsis seegi jõul ja vägivald – ning kui impeerium löi kõikuma, oli tema naisena see, kes sai seda tunda seksuaalse vägivalda kaudu.

Ta polnud tõenäoliselt veel kolmekümneaastane, pikaage se kuujumalanna Nanna ehk Sini preestrinnana teeninuna ning Uri linna võimukandjana oli ta poliitiliselt küll kogenud, aga siiski küllalt noor, et saada lapsi. Ta kasvas üles oma isa, Vahemerest kuni Pärsia laheni ulatuva riigi kuninga, nelja ilmakaare valitseja Sargoni õukonnas viimase lemmikkuninganna Tašlultumi tütrena ning uskus veendunult oma jumalannasse, aga oskas nautida ka luksust, mida pakkus elu kuningakojas: teda kujutatakse kaunistustega rüüs, mütsi ja palmitsetud juustega sooritamas templis mingit rituaali. Talle allus hulk inimesi – nagu tunnistavad pitsatid tekstiga „Adda, Enheduanna varavalitseja” ja „Sagadu, kirjutaja” –, aga olulised olid ka riietus ja soeng: ühelt pitsatilt loeme „Illum Palilis, Sargoni tütre Enheduanna juuksur”. Oma templis lasi Enheduanna palmitseda oma juukseid Illum Palilisel – esimesel nimeliselt teada oleval moekunstnikul –, samal ajal jagades Sagadule korraldusi valduste ja templi personali kohta ning dikteerides värsse. Oma kiidulauludes ülistab ta jumalannat – „kui ta räägib, väriseb taevas” – ja muidugi oma isa, „minu kuningat”. Siis aga, mõni aeg pärast isa surma, kui tema pojad ja pojapojad püüdsid impeeriumi kuidagi koos hoida, korraldas sissetungija või mässaja Lugal-Ane riigipöörde ja sai kuidagi kätte ka printsessi-preestrinna-poetessi enda. Enheduanna kord tema valduses, saavutas mees endale Sargon

Suure maine, ning kui naine sünnitaks talle veel lapse, rajaks ta dünastia, mida õilistab Sargoni veri. Enheduanna mõistis, millega seisab silmitsi: „Oo, kuujumal Sin, kas see Lugal ongi minu saatus?” on ta kirjutanud. „Ütle taevale, et ta mind sellest vabastaks!” Kõlab küll nii, nagu oleks see tõusik ta vägistanud: „See mees rüvetas tavasid, mis on ette määranud püha taevas ... Käitudes nii, nagu oleks ta võrdne, julges ta oma lihahimus mulle läheneda.” Enheduanna mäletab juhtunut niisamuti, nagu iga naine mäletaks: „Ilane käsi laskus minu mesisele suule.” Ja mees lahutas Enheduanna tema armastatud templist: „Kui võim oli Lugali käes, ajas ta mind templist minema, heitis aknast välja nagu linnu.”

Agaga Enheduannal oli õnne: impeerium andis vastulöögi. Tema vend või vennapoeg kihutas Lugal-Ane minema ja vallutas Akadi impeeriumi tagasi, vabastas ka Enheduanna ja seadis ta uuesti ülempreestrinnaks. Kuidas elas ta oma valu välja ja tähistas ellujäämist? Ta tegi seda nii nagu kirjanikud teevad: pani kirja. Nii ta kirjutabki uhkustundega: „Mina olen Enheduanna, las ma räägin sinuga! Mu palve ja pisarad voolavad nagu magus uimasti. Olin teel varjuriiki. See mähkis mind keerlevasse hämusse.”

Kirjeldatud episoodi täpne kuupäev ja üksikasjad on teadmata, aga me teame, et Enheduanna elas ja teame ka tema sõnu läbielatud naisena, rääkimata temast kui kirjanikust ja valitsejast. Ta esindab naiste kogemusi läbi ajaloo nii valitseja, kirjaniku kui ka ohvrina, kelle pääsemist eluga ta ise kirjeldab, rääkides jumalannast „kuninglikus rüüs ... ratsutamas taltsutatud lõvide seljas”, raiumas „oma vaenlasi tükkideks” – kujundid ja sõnad, mis mõjuvad ühtaegu hämmastavalt nüüdisaegselt, aga väärivad ka vägagi kahekümne kolmandat sajandit enne Kristust.

Enheduanna elas väga ammu, aga perekond oli juba tema ajal väga vana. Arvatavasti sai see alguse Aafrikast. Me ei tea täpselt, kuidas inimesed arenesid ja arvatavasti ei saagi seda kunagi teada. Kõik, mida teame, on see, et kõik inimesed on esialgselt päritolult aafriklased, et laste üleskasvatamiseks oli vaja kollektiivi, mida me nimetame perekonnaks, ning et inimkonna lugu aegade algusest kuni kahekümne esimese sajandini pKr on äraütlemata põnev ja komplitseeritud draama. Ajaloolased on ammustest aegadest vaielnud, millal ajalugu algas.* On lihtne viidata jalajälgedele, tahutud tööriistadele, tolmunud müüridele ja luutükkidele, aga käesoleva raamatu eesmärgist lähtudes algas ajalugu siis, kui sõda, toiduained ja kirjaoskus koosmõjus võimaldasid valitsejal, harilikult niisugusel mehel nagu Sargon, aga mõnikord ka naisel nagu Enheduanna, rakendada võim oma teenistusse ja kuulutada oma lapsed selle pärijateks.

Seitsme kuni kümne miljoni aasta eest, kui meie koduplaneet, mis ise on neli kuni viis miljardit aastat vana, oli kord taanduvate, kord peale tungivate jääaegade haardes, eraldus šimpansidest ennenägematu liik. Umbes kahe miljoni aasta eest oli

* Arheoloogid selles vaidluses ei osale: nemad määravad ajaloo alguseks hetke, kui leiutati kiri.

Aafrika idaosas tekkinud olend, kes kõndis püstiasendis kahel jalal. See oli *Homo erectus*, kes pidas vastu suurema osa järgnenud kahest miljonist aastast – mis on inimeksistentsi kõige pikem aeg – ning elatus küttimisest ja korilusest. Mõne aja pärast rändasid mõned nimetatud tegelased Aafrikast Euroopasse ja Aasiasse, kus teistsugune kliima suunas nad arenema eri harudesse, millele teadlased on andnud niisugused ladinakeelsed nimed nagu *antecessor*, *neanderthalensis* ja *heidelbergensis* nende kohtade järgi, kust leiti nende luid. DNA ütleb, et enamik neist olid tumedanahalised ja tumedasilmised. Nad kasutasid juba kivikirveid. 500 000 aasta eest küttisid hominiidid juba suuri ulukeid ja arvatavasti kasutasid tuld toidu valmistamiseks ning on ka tõendeid nii üksteise eest hoolitsemise kui ka vägivalla kohta: mõned vigased inimesed elasid üsna vanaks, mis viitab sotsiaalhoolekandele, samas aga leiti Põhja-Hispaaniast koopast mitu pealuud 430 000 aasta eest põhjustatud vigastustega – esimesed tõendid mõrvast. Umbes 300 000 aasta eest hakkasid nad metsa põletama, muutes esimest korda maastikku, ning kasutama suurte loomade küttimisel puust odasid ja püüniseid.

Hominiidi aju oli peaaegu kolm korda suurem kui tema eellastel ja nõudis veelgi rikkalikumat toitu. Suurema peaga lapsi oli naistel raskem sünnitada: naise vaagna kitsus – kompromiss püstikäimise vajaduse ja lapse sünnitamise vahel – tegi sünnituse ohtlikuks nii emale kui ka lapsele ning see asjaolu aitas vormida ajaloo käigus perekonda. Arvatavasti tähendab see, et naised vajasid rühma lähedasi kaaslasi, kes aitasid neil lapsi kasvatada – ja kui see on nii, siis kujunesid need väikesed veresugulastest moodustunud rühmad inimajaloo määravaks teguriks ehk perekonnaks, mida me vajame tänapäevalgi, ehkki oleme nüüd planeedi isandad, oleme allutanud kõik teised liigid ja loonud palju tähelepanuväärseid tehnoloogiad. Antropoloogidele meeldib öelda, et perekond oli teatud suurusega, et mehed täitsid üht ülesannet ja naised teist, aga kõik see on üksnes oletus.

Kõige tõenäolisemalt elas siin koos palju erineva välimusega hominiidiliike, mis olid mõnikord üksteisest isoleeritud, mõnikord segunesid, mõnikord sõdisid omavahel. Aga ligikaudu 120 000 aasta eest, kui Maa ilmastik soojenes (see oli nii soe, et Thamesis ujusid jõehobud), tekkis Aafrikas nüüdisaja inimene – *Homo sapiens*, tark inimene. Kuuskümmend tuhat aastat hiljem rändasid mõned nendest inimestest Aasiasse (Euroopa kord tuli hiljem), kus ida poole liikudes kohtuti teiste hominiidide liikidega. Niisuguste rännete põhjused on salapärased, aga kõige tõenäolisemalt olid põhjused toidu- ja maaotsingud, kliima ja keskkonna muutused, haigusepuhangud, usulised kombetalitused ja seiklushimu. Ületades paatidega rohkem kui sajakilomeetrise merealasi, jõudsid inimesed umbes 65 000 kuni 35 000 aastat tagasi Indoneesiasse, Austraaliasse ja Filipiinidele.

Sapiens elas koos teiste hominiidide perekondadega: rohkem kui 100 000 aasta jooksul tapeti nii mõnigi neandertallane ja loodi perekond mõne teisega. Tänapäeva eurooplaste, hiinlaste ja põlisameeriklaste DNA-s on kaks protsenti neandertallastest,

aga mõningate austraallaste, melaneeslaste ja filipiinlaste DNA-s on kuus protsenti sellelt salapäraselt iidsetl Aasia rahvalt, kelle DNA määrati kõigepealt Siberist Denissovi koopast leitud fossiilifragmentidest. Niisugune migratsioonimuster, uude kohta elama siirdumine ja vallutused – olemasolevate perede massiline migratsioon ja konkurentsi (mõnigi kord vägivaldse) tingimuses uute perede tekkimine ning nende segunemine – on nagu lõppematu tants inimliku loovuse ja hävitamise teemal: see algas varakult, kordus kogu ajaloo jooksul ning jätkub tänapäevalgi. Nii kujunenud inimesed olid üsna ühesugused – kitsas nägu, ümmargune kolju, väike nina, bioloogiliselt peaaegu identsed. Ometi on ka kõige väiksemad erinevused andnud sajandite jooksul põhjust konfliktideks, rõhumiseks ja rassismiks.

40 000 aastat tagasi oli *Homo sapiens* teised hominiidid välja tõrjunud, tapnud või endi hulka sulandanud ning hävitanud ka palju suuri loomi. Ammu enne seda olid neil välja kujunenud häälepaelad, mis võimaldasid rääkida, ning aju, millel oli tahtmist ja võimet rääkida lugusid. Soov olla hellitatud, vajadus turvatunde järele, laste kasvatamise instinkt ja võib-olla koguni heameel seltsilisest õhustidki nähtavasti inimesi elama perekonnana koos. Elati küttimisest ja korilusest, kumardati loodusjõude, väljendades oma uskumusi vormikate naiste ja lövi peaga meeste kujutistega koopamaalingutel – Indoneesias ja Austraalias avastatud varaseimad neist on üle 40 000 aasta vanad – ning mattes mõningaid inimesi koos kalliskivide ja helmestega hauda. Õpiti esimest korda tegema linast riidet, mis vahetas kehakattena välja loomanahad, koerad õpetati jahti pidama ja kodustati. Niisugused kütid-korilased olid pikka kasvu ja tugevad, neil olid terved, teraviljast ning suhkrust rikkumata hambad. Siiski on kogu ajaloo jooksul üksikisiku saatus sõltunud geograafilisest asukohast ja ajast: mõned elasid rikkalikus külluses, teised elasid armetut elu jäises tundras.

Kuue teistkümnne tuhande aasta eest hakkas kliima soojenema, jää taganema, hein- ja kauntaimi ning hirve- ja veisekarju leidus üha rohkem. Mõned nende küttide-korilaste jõugud ületasid Aasiat ja Alaskat ühendava jäise maasilla ning jõudsid Ameerikasse, kus juba silmapilguna tunduva lühikese aja pärast leiame New Mexicost 13 000 aastat vanad jäljed naisest lapsega, kelle ta vahel maha pani ja siis jälle sülle võttis, ning neid jälitavatest mõõkhambulistest tiigritest. Tagasi tulevad ainult naise jäljed. Arvatavasti langes laps tiigrite ohvriks.

Inimesed asusid püstitama esimesi puidust ja seejärel kivist rajatisi: praegusel Venemaal ja Ukrainas, üsna jää serva lähedal, ehitasid nad puidust onne, mis mõnikord olid kaunistatud mammuti võhkade ja luudega, tähistades nii arvatavasti edukat jahiretke. Mõned inimesed – nii mõnigi neist kehalise puudega – maeti korralikult viimistletud haudadesse, võib-olla peeti neid pühaks. Amasoonia asukad kasutasid ookrit, et joonistada üles oma mastodonide, hiidlaisikute ja hobustega maailm, Austraalia põliselanikud jäädvustasid aga bilbisid ja dugonge. Jaapanis hakati voolima savinõusid, Hiinas õpiti savinõusid põletama, nii et nendes võis

tulel toitu valmistada. Inimesed olid nüüd täiesti välja kujunenud, mitte enam ahvid. Nende peredel, nagu meilgi, olid tõenäoliselt oma ühised usurituaalid ja kasulikud teadmised, samas aga hoiti rusikat selja taga nii lähedaste sugulaste kui kaugemate rivaalide vastu. Ahvatlev soovmõtlemine paneb meid arvama, et näiteks naistel võis olla suur mõjuvõim, aga tegelikult ei tea me sellest mitte midagi.

Jää sulamine kiirenes veelgi 11 700 aasta eest, sellega algaski soojem ajastu, mis jätkub praeguseni, ning tõusnud veetase eraldas Ameerika ja Austraalia Aasiast ning Briti saared Euroopa mandrist. Nüüd elas maailmas arvatavasti neli miljonit inimest. Kui umbes aastaks 9000 eKr oli suurem osa jääst sulanud, avastasid mõned vähesed, kellel oli vedanud, et nad elavad piirkonnas, kus on võimalik kasvatada loomi ja taimi. Aga juba 8000 aasta eest hakkas küttimine ja tegevus metsades suuri loomi – mammuteid, mastodone, Ameerikas hobuseid – sealt välja tõrjuma. Mitu tuhat aastat elas palju inimesi veel sõltuvalt aastaajast, kord kütiti loomi, kord koguti taimseid saadusi ja puuvilju. Aga veel enne, kui põllumajandus täielikult välja kujunes, asuti kogu maailmas – Jaapanist Soomeni ja Ameerikani – ehitama monumentaalseid rajatisi, millel oli nii usuline kui ka ühiskondlik eesmärk. Templid toimisid taevakehade liikumisega seotud kalendritena, kuhu arvatavasti koguneti tähistama viljakoristuse edukat lõppu ja siirduti siis tagasi küttimise-koriluse juurde. Praeguse Türgi kaguosas on rajatis Göbekli Tepe, mis sarnaneb templiga, sealsed sambad, mille otsas on rebaseid, madusid ja skorpione kujutavad figuurid, on püstitanud kütid-korilased, kes veel põldu ei harinud, aga kellel olid juba ühised usutalitused. Sealsamas lähedal on teinegi monumentaalne tempel Karahan Tepe, mida kaunistavad inimkujud, aga on ka väike ruum, kus on üksteist *fallost* kujutavat sammast. Umbes aastast 9500 eKr – tervelt 4500 aastat enne Stonehenge'i – ehitama asutud templeid kasutati üle 1500 aasta.

Tasapisi asuti elama küladesse – üks esimesi oli Jeeriko Kaananimaal (Palestiinas) – koguni enne, kui põllumajandus sai peamiseks elatisallikaks, vaid kui käidi veel küttimas ja söödavat korjamas. Vastupidiselt traditsioonilisele arusaamale revolutsioonist ei olnud siin järsku üleminekut: paljud kõikused põllunduse ning küttimise, kalastamise ja koriluse vahel edasi-tagasi. Ehkki ühe põlluvilja kodustamiseks kulub kõigest 30 kuni 200 aastat, läks teraviljade kasvatamise algusest kuni täieliku põllunduse väljakujunemiseni 3000 aastat (aeg, mis lahutab meid vaaraodest) ja veel 3000 aastat, enne kui tekkisid tõeliselt riigid – kusjuures enamikus maailma nurkades niisuguseid riike ei tekkinudki.

Esiialgu tähendas see, et enamiku inimeste toidulaud halvenes, mitte ei paranenud: põlluharijad olid kasvult lühemad, nõrgemad, verevaesemad, nende hambad olid viletsamad. Naised töötasid koos meestega, tööst põllul ja teravilja jahvatamisest arenesid käed tugevaks – aga põlved ja varbad deformeerusid. Elu võis enne põlluharimist olla parem, aga inimkonnale andis see paremaid tulemusi. Konkurents oli äge: põlluharijate külasid ründasid küttide jõugud, kes himustasid nende toiduvarusid.

Teadmata põhjusel aeti Göbekli ja Karahan Tepe templid mulda täis ja maeti maa alla. Jeerikos rajasid tuhanded elanikud esimese linnamüüri, et end kaitsta. Surnud maeti majade alla ja mõnikord, olles enne eemaldanud pehmed koed, kujundati nagu uuesti kipsiga ning silmakoobastesse asetati kivid – niisugused koljuportreed olid levinud tänapäeva Iisraelist Iraagini, mis kinnitab, et inimesed olid võimelised kujutama ette üleloomulikke ja maagilisi olendeid ning mõistma keha ja vaimu erinevust.

Alates umbes aastast 7500 eKr hakkasid teravilja ja lammaste kasvatamisest elatuvad Çatalhöyüki küla (Türgi keskosas) elanikud – seal elas üle 5000 inimese – taguma vasest kasulikke tööriistu. Süürias Raqqa lähedal ehitati Tell Sabi Abyadi külas toiduvarude hoidmiseks aitasid ja peeti saviplonnidega arvet, kui palju on aidas vilja. Çayönüst (Türgis) leitud esimene tervena säilinud riidetükk pärineb aastast 7000 eKr. Müüri ümbritsetud turvalises külas sünnitasid naised rohkem lapsi, keda oli võimalik rinnast võõrutada ja toita pudrugaga, aga 50 protsenti nendest suri ikkagi noorelt, sest nad puutusid palju kokku inimeste ja loomadega, mistõttu nad langesid haiguste ohvriks; toona, nagu tänapäevalgi, andsid epideemiad tunnistust liigi edust, mitte läbikukkumisest. Et kasvatada rohkem toiduvilja, oli vaja rohkem asulaid: ajavahemikus 10 000–5000 eKr kasvas maailma rahvaarv vaevu neljalt miljonilt viiele. Suure osa ajaloost – järgmised kaheksa ja pool tuhat aastat – oli oodatav eluiga umbes kolmkümmend aastat.

Väikelinnad tekkisid praeguses Iraagis, Egiptuses ja Hiinas, järgnesid Pakistan/India, kus jõeorgude viljakad mullad koos kõige paremate kodustatud loomaliikidega tagasid eelnimetatud neljale piirkonnale arengutõuke arenenud ühiskonna tekkimiseks, mis tagas neile Euraafrika ees tuhandeteks aastateks edumaa.

Igal pool üle kogu maailma asuti ehitama suurtest kivirahnudest, sageli ringikujulisi megaliitrajatisi: umbes aastal 7000 eKr vedasid nuubialased – mitte egiptlased, vaid just Sahara-taguse Aafrika asukad – suured kivirahnud kaugelt Nabta Playale ja seadsid need ringikujuliselt püsti nii, et need olid abiks tähtede vaatlemisel. Juba kaubeldi või tehti vahetuskaupa esimeste tarbeesemete ja luksusasjadega: tänapäeva Iraanist Serbiani kaevandati ja töödeldi vaske, kulda ning hõbedat; lasuriiti kasutati surnute matmisel, Jangtse orus aga hakkasid hiinlased valmistama siidi.

Maltal, Saksamaal, Soomes ja hiljem Inglismaal toimetasid kogukonnad hiiglaslikke kivirahne suurte kauguste taha, et ehitada rajatisi, mis – nähtavasti – olid templid, kust jälgiti päikest, ennustati vihma, ohverdati inimesi ja paluti viljaõnne. Usk oli tihedasti seotud võimu ja perekonnaga: nii mehed kui ka naised käisid jahil ja harisid põldu, aga viimaste osaks oli arvatavasti laste kasvatamine ja riide valmistamine: vanimad puuvillemesemed on leitud Jordani orust. Aafrikas, kus peredes kooti riidet raffiakiust ja puukoorrest, võis võim niisugustes klannides olla naiste käes ja seda anti edasi naisliini mööda.*

* Andidest leiti aastal 7000 eKr koos oma odaga maetud teismeline naissõdalane; Lõuna-Ameerikas umbes samast ajastust kahekümne seitsmest leitud küttimisriistadega haudadest 11 kuulusid naistele. Naised võisid olla nii juhid ja sõdalased kui ka toita ja kasvatada lapsi, või siis on nimetatud matused rituaalse tähendusega.

Euraasias hakati naise oskusi lausa hindama: isad küsisid pruudi eest tulevaselt abi-kaasalt – kui viimane oli küllalt mõjuvõimas, võis ta lubada endale mitut naist, kelle lapsi ta siis kaitses – kindla hinna. Esialgu peeti perekondades tähtsaks põlvnemist nii mees- kui ka naisliini mööda, aga vältimaks konflikte maa või vilja pärast hakati mingil hetkel eelistama meesliini, ehkki geneetilises mõttes olid kõik järeltulijad ühesugused – traditsioon, mis püsib paljudes kohtades ka iPhone'i ajastul. Niisiis võiksid naised isegi Iraagis tõusta võimule.

KUBABA: ESIMENE KUNINGANNA

Ligikaudu aastal 5400 eKr asutasid kalurid ja lambakasvatajad Iraagis Eufraati suudme lähedal Pärsia lahes Eridu laguuni äärde küla, kuhu püstitasid jumal Enki templi. Siinne keskkond oli nii viljakas, et siiasamasse naabruses rajati veel teisigi linnu, pealegi nii lähedale, et naaberlinn paistis peaaegu kätte. Riide valmistamiseks vajaliku kederverre – ketas auguga keskel – leiutamisel, mis toimus sama varakult kui sündisid keraamika ja põllundus, olid selle vahetust kasut palju kaugeleulatavam mõju. Riie, mida oli raske valmistada, oli oluline, aga kallis: ühiskonnad koondusid sinna, kus oli toitu, sõdu ja riiet. Eridu oli Uri ja Uruki järel esimesi Sumeri linnu, kuhu rajati taevajumal Anu jaoks tsikuraat ehk terrassidega platvorm, mille tipus oli tempel.

Nende linnade juhid olid ühtaegu nii pealikud kui ka preestrid. Nende jumalad olid mõneti küll nagu vallatud kaubitsejad, aga ajapikku said nendest karmid koltumõistjad, keda reeglitest üleastujad kartsid, ning pealegi allus neile midagi hoopis vägevamat: hauatagune elu. Jumalad kasvasid suuremaks sedamööda, kuidas valitsejad ja kogukonnad kasvasid suuremaks ning konkurents teistega läks kibedamaks.*

Pole teada, kuidas elu Urukis, mis nüüd oli kodu rohkem kui 20 000 inimesele, oli korraldatud – seal polnud paleesid ega mainita rahvast –, aga seal olid preesterkuningad ning rikkus kogunes templitesse: varanduse mõiste saigi arvatavasti alguse templitesse kogutud erilistest väärtustest ja muudest inimese valmistatud esemetest rääkides.

Põhja pool, Euraasia steppides kodustati hobused – loomad, kes kuni üheksateistkümnenda sajandini aitasid inimestel allutada suuri alasid. 3500 eKr paiku võeti hobustel kasutusele suuraud, nii et nendega oli võimalik ratsutada. Peagi leiutati tänapäeva Ukrainas/Venemaal ratas, mille kohta on sellest piirkonnast esimesi keelelisi teateid. Tõenäoliselt jõudis ratas Iraaki enne hobuseid: esimesi

* Konkurents oli jöhker: aasta 5500 eKr paiku hävines Euroopas sissetungijate või sõdade tõttu palju esimeste põlluharijate külasid ja tundmatutest ründajatest jäid maha massihauad täis piinatud, skalpeeritud ja osalt ära söödud laipu.

vankreid ei vedanud hobused, vaid teised hobuslaste sugukonna esindajad, nimelt kungad – emase eesli ja Süüria eesliku vastupidavad järeltulijad, kes on esimene näide inimese korraldatud loomade ristsugutamisest –, keda kujutatakse vedamas esimesi neljarattalisi vankreid. Ühe niisuguse vankri jäänused leiti hiljuti Süüriast. Uus tehnika levis ka Indiasse, kungad kadusid ja tänu hobusele said lambakasvatajatest kardetud ratsasõdalased ning perekonnad võimaluse läbida pikki vahemaid, et asustada uusi alasid. Sõda mõjutas juba tehnoloogiat: vankritest said sõjavankrid, mille maine oli peagi nii kõrge, et iga sõjapealik soetas endale sõjavankrite armeed. Kui pealik suri, maeti ta koos hobuse ja vankriga. Stepirahvad avastasid ka Araali merest põhja pool Sintaštas vasevarud; sulatades kokku vase ja Baktrias (Afganistanis) toodud tina, leiutati pronks, millest valmistati relvi ja ehteid.

Peagi juhtisid neid ratsamehi mõõgaga vehkivad sõjapealikud, kes rajasid kindlusi, kus oli ka kõrge audientsisaal, ja arvatavasti ka esimesi paleesid – üks niisugune on Arslantepes (Türgi idaosas) – ning matsid sõjakangelasi ekstravagantsetesse hauakambritesse koos toidukraami, mõõkade ja kalliskividega.

3100. aasta paiku leiutasid Uruki – see nimi tähendab lihtsalt Kohta – elanikud arvatavasti kirjakunsti, esialgu piltkirja, aga hakkasid hiljem tegema terava pilliroost kirjutuspulgaga märke savile ja nii sündis kiilkiri. Esimesed nimeliselt mainitud inimesed ajaloos on arvepidaja, orjade omanik ja kaks orja. Esimesel kviitungil, mida kinnitab esimesena nimetatud tegelase – arvepidaja – esimene allkiri, on kirjas:

„29 086 mõõtu otra. 37 kuud. Kushim.”

Teine ülestähendus kinnitab omandiõigust En-pap X-ile ja Sukkalgirile, esimesele nimeliselt mainitud orjadele. Toonased ühiskonnad olid orjanduslikud. Me ei tea, millal orjapidamine algas, aga see juhtus arvatavasti samal ajal kui organiseeritud sõjapidamine. Orjade enamik olid sõjavangid või võlgnikud. Valitsejad maksid sõduritele, kes võtsid võidetud vastase orjaks. Viimased ehtasid nüüd linnu või rügasid tööd teha mõne pere koduses majapidamises: perekonna ajalugu on samas ka orjanduse ajalugu.

2900. aasta paiku oli kuningas – algul nimetati neid tähtsaks meheks, nagu oli Lugalene sumeritel – valitsejana võimul kõikides tänapäeva Iraagi linnades, mis omavahel ägedasti sõdisid: „Kiš sai lüüa ja võim läks Urukile. Siis sai Uruk lüüa ja võim läks Urile.” Kuningavõim „anti taevast” ja sai varsti päritavaks. Trooni ei pärinud tingimata vanim poeg: kuningatel oli peanaiste ja kõrvalnaistega palju lapsi. Välja valiti kõige võimekam – või tappis kõige julmem poeg oma vennad. Mida niiviisi võimekuses võideti, seda kaotati stabiilsuses, sest lapsed võitlesid omavahel võimu pärast ja hävitasid sageli kogu riigi, mille pärast võideldi. Sel ajal kui britid korraldasid umbkaudu aastal 2500 oma kombetalitusi Stonehenge’is,* oli Kišis võimul Kubaba, esimene meile teadaolev naisvõimukandja, kelle omanduses olid kõrtsid

* Umbes aastal 3000 eKr ehtasid Walesi asukad Waun Mawnis suurtest kiltkivirahnudest ringikujulise rajatise. Osa nendest rahnudest veeti hiljem ära palju kaugemale, et püstitada Stonehenge’is uus ja palju suurem samasugune ring.

ja kes pruulis õlut ning kelle võimu pärisid tema poeg ja pojapoeg. Nendest ei tea me rohkem midagi, küll aga teame päris palju nende maailmast.

Need kuningad ehitasid uhkete templite kõrvale endale paleed ning valitsesid õukondlaste, väejuhtide ja maksukogujate abiga. Kirjaoskus aitas valitseda, võimaldas kirja panna vara kuuluvuse, tehingud teraviljaga ja kuulutada välja seadused. Sumerid jäädvustasid end ka piltidel, nii mehi kui naisi ning mitte üksnes palvetamas, vaid ka joomas – ja armastamas. Nad panid kirja toiduretsepte ning nii mehed kui ka naised kiitlesid, kuidas naudivad seksi; nad jõid kõrrega õlut ja tarvitasid oopiumi. Edaspidi tehti tutvust matemaatika ja astronoomiaga.

On säilinud tuhandeid kiilkirjas tekste, mis toovad meieni maailma, kus maksud, sõjad ja surm olid vääramatud ning kus preestrite palved kindlustasid, et päike ikka paistaks ja vihma sajak, vili kasvaks, uted tooks ilmale uusi tallesid, palmipuud oleks koidu ajal ikka kaunid ning kanalid täis kalu.

Uruk ja teised Sumeri linnad polnud ei ainulaadsed ega eraldiseisvad. Linnadest said kauplemisskohad, seal vahetati infot, sõlmiti abielutehinguid, elati seksuaal-elu, seal olid ka kindlused, töökojad, kohtud ja avalike ürituste toimumispaigad, aga oli ka raskusi: linnaelanikud pidid olukorraga kohanema, nad ei saanud ise ennast ära toita, kuna olid kaotanud eluks metsikus looduses vajalikud oskused ning stepp ei tekitanud neis enam tundevarinaid. Kui viljasaak ikaldus, olid nad näljas, epideemia puhkedes surid nad massiliselt. Sumerid olid juba kontaktis teiste maailmadega. Lasuriit, esimene rahvusvaheline luksускаup, räägib oma loo: seda kaevandati praeguses Afganistanis, India/Pakistani kaudu toimetati see Sumerisse – seda mainitakse ka eeposes Gilgamešist* –, sealt Süüriasse ja lõpuks Egiptusse, kus lasuriiti on leitud Abedju (Abydos) templilinnast.

3500. aasta paiku eKr hakkasid Egiptuse külad koonduma suuremateks kogumiteks, protsess, mis kestis mitusada aastat. Umbes 3150. aastal ühendas lõunapoolsete alade ehk Tjeni kuningas Narmer – Ründav Säge – kogu Egiptuse ühe võimu alla, tähistades oma võitu usupidustustega, kus joodi pühitsetud õlut, ja mida on kujutatud mitmesugustel esemetel, näiteks paletil, mida kasutati meeste

* Üks Uruki valitsejate loetelus ära toodud mehi on Gilgameš, kelle lugu – „Gilgameši eepos”, mis pandi kirja umbes aastal 2000 eKr ja mida teadis enamik sumereid – räägib ühe perekonna tõusust võimule ja linnade arengust. Gilgameš oli poolenisti jumal, poolenisti inimene, kes rändas koos oma metsiku sõbra Enkiduga igavese elu otsingul maailmas ringi. Niisugused rännakud annavad pildi alanud kaubavahetusest, tänu millele jõudsid tulekivi ja obsidiaan Anatooliast Sumerisse. Looduslapse Enkidu võrgutab jumalusest hoor Šamhat, aga nende seksuaalne kiring võtab Enkidult tema metsiku jõu ja ta jääb elama pimestavasse Uruki linna. „Gilgameši eeposes” ohustab inimkonda ka veeuputus, tuues sisse maailmaajaloolise teema: alatise hirmu maailma lõpu ees, mis tundub olevat ühtviisi suur nii toona kui ka praegu. Ellu jääb ainult Utnapištimi/Ziusudra – kes on samasugune tegelane nagu Noa – perekond, mis annab meile eliidi määratluse. Paljudele pühakirjadele inspiratsiooni andnud lugu lõpeb sellega, kuidas jumalad õpetavad Gilgamešile, missugune on inimese vägevuse piir, õppetund, mida *sapiens* ikka veel peab õppima: „Sulle on antud kuninga võim, see on sinu saatus; igavene elu pole sinu saatus.”

ja naiste kosmeetikavahendite segamiseks, näeme teda sõjanuiaga vaenlasi tapmas, seda vaatab aga pealt lehmjumalanna, Narmeri teisel käel aga trambib püha härg mässajaid jalgade alla. Kõrvalpildil käib Narmer vaatamas tapetud vaenlasi, kellel on pea maha raiutud ja peenised ära lõigatud. Nii võimaldab kosmeetikatarvik – ja virn peeniseid – meile esimese realistliku pilguheidu Egiptuse rafineeritud ja jõhkra ellu.

HUFU EMAGA: PÜRAMIIDIEHITAJAD

Egiptus oli esimene Aafrika riik, mida saame vaadelda: siin näeme elu, kus kõik sõltus Niilusest ja päikesest. Egiptuse linnad ja külad olid kõik koondunud jõe äärde, mis tagas pinnase viljakuse. Iga päev üle taevavõlvi purjetavat päikest kummardati kui jumalat ja kogu elu kulgeski vastavalt selle päevateekonnale. Kuningad sõitsid uhkete laevadega mööda Niilust üles- ja allavoolu – ning allmaailma.

Narmer oma perega elas mudatellistest palees ja on maetud mudatellistest hauakambrisse kõrbes Abedju lähedal, mille suurtes mudatellistest kõrvalruumides seisavad laevad, et viia ta üle taevaotuse päikese juurde.

Egiptuse valitsejad mõtisklesid põhjalikult elu ja surma üle ning uskusid oma pühitsetud rolli, mis toetus suurele templite ja preestrite võrgustikule. Esialgu kummardati eri linnades eri jumalaid, järk-järgult aga sulandus see kõik üheks looks, mis sümboliseeris kahe riigi – Ülem- ja Alam-Egiptuse – liitumist ning valitseja elu enne ja pärast surma. Nii nagu palju teisiigi jumalikust vägevusest rääkivaid lugusid on seegi lugu armastusest, seksist ja vihast suguvõsas.*

Surres ei surnud kuningad päriselt, vaid muutusid Osiriseks, nende järeltulijad muutusid aga Horoseks. Kuninga võim oli absoluutne, mida toona rõhutati inimohvritega. Narmeri dünastia kolmanda kuninga Džeri haa ümber on maetud 318 ohverdatud õukondlast.

2650. aasta paiku tegi kuningas Džoser, teise nimega Netšerihet, oma hauakambri juures uuenduse: selle asemel et ehitada hauakamber ja seda ümbritsevad rajatised eraldi, lasi ta need püstitada üksteise otsa, nii et tekkis kuue astmega astmikpüramiid, mis püsib tänapäevani. Tema minister, *džati* Imhotep tegi isanda

* Eri perioodidel olid liikvel erinevad versioonid Osirise müüdist. Osiris valitses maad, aga tema vend Seth haaras ise võimu ja tappis Osirise. Osirise õde ja abikaasa Isis leidis tema surnukeha ja äratas selle ellu – võib-olla sai siit alguse mumifitseerimine. Lugu Osirise surmast ja elluärkamisest on seotud elu andva Niiluse iga-aastaste üleujutustega. Osiris pani Isise lapseootele, aga läks poolsurnuna ise allilma Duati, mille valitsejaks ta sai. Maailma päris tema poeg, Päikese, Kuu ja tähtede jumal Horos, kes ongi elu ja võimu kehastus. Egiptlaste panteonis oli tuhandeid jumalaid, aga kuningaid kaitses Horos; mingis mõttes kehastasid nad ise Horost. Nii nagu Osiris, võisid ka nemad abielluda oma õdedega.

mõtte teoks, Imhotep oli nii suur kuninga usaldusalune, et kuninga raidkuju alusele on raiatud nende mõlema nimed. Kõige tõenäolisemalt oli kuninga minister ka tema arst, sest hiljem hakati Imhotepi kummardama kui arstiteaduse jumalat.

Uus kuningas Snofru, kes tuli võimule aastal 2613, andis oma suurtest ambitsioonidest märku juba oma nn Horose nimega *neb Maat* ehk Tõe, Õigluse ja Universumi Jumaliku Korra isand – ning see polnud veel kõik. Tema teine nimi *netšer nefer* tähendab Täiuslik Jumal. Hiljem papüürusele kirja pandud tekstis räägib Snofru hedonismist – ta oli ise aerutanud palee juures olevale järvele koos kahekümne ainult kalavõrku riietatud naisega – ja agressiivsusest, märkides, et ta saatis 50 meetrit pika laeva nimega Kahe Riigi Uhkus röövretkele Nuubiasse, kus võttis orjadeks vange ja sai sõjasaagiks 200 000 karilooma.

Snofru andis käsu püstitada Meidumi püramiid, mis on nagu kõik püramiidid ehitatud ida-lääne teljele, pidades silmas päikese igapäevast teekonda. Kui ta tahtis ehitada veelgi suuremat püramiidi Dahshuri ja käskis võtta selle kaldenurgaks järsu 60 kraadi, juhtus õnnetus: vundament polnud küllalt tugev ja mõranes ning püramiid varises kokku. Nüüd andis Täiuslik Jumal käsu rajada täiuslik püramiid ja see ehitatigi kiiresti valmis, aga ka Murdpüramiid ehitati lõpuni (ja seisab püsti veel 4000 aastatki hiljem). Punane püramiid, Snofru kolmas püramiid valmis rekordilise ajaga. Snofru ise maeti kindlasti sinna: nüüdisajal tema surnukeha leiti, aga see on läinud kaduma.

Snofru lesk Hetepheres, kuningatütar, kuninga naine ja nüüd ka kuninga ema, sillutas tee troonile oma pojale Hufule, kes ehitas Giza suure püramiidi, mis oligi kavandatud üle trumpama tema isa tehtut. Hethepherese tiitlid Kahe Kuninga Ema, Horose Järgija ja Valitseja Juhtija näitavad, et kui Hufu kedagi austas, siis just teda.

Püramiid oli ilmselt Hufu kinnismõte. Tõenäoliselt on see ikka veel kõigi aegade suurim rajatis: 2,3 miljonit kiviplokki. Kõrgusega 146,6 meetrit oli see maailma kõrgeim ehitis kuni Eiffeli torni valmimiseni.* Ehitajatest moodustatud meeskonnad, millel olid naljakad nimed, näiteks Kuninga Joodikud, ja keda kokku oli arvatavasti 10 000, elasid ehitusplatsi lähedal spetsiaalses külas, kus nad said süüa ja arstiabi. Hufu rajas ka oma naissugulastele väikesi püramiide.**

* Hufu ehk Cheopsi püramiid oli maailma kõrgeim ehitis umbes 14. sajandi alguseni, mil Inglismaal valmis Lincolni katedraal. – *Toimetaja*

** Hufu lühikeste kõverate jalgadega lemmikkäabus ja kojanarr Pernianhu (hüüdnimega „Tema, kes löbustab isandat iga päev, kuninga käabus”) elas koos valitsejaga suures palees. Tema kui kuninga soosiku seisundit rõhutab hauakamber Suure püramiidi lähedal ning ta võis olla väga rikas – ja kuuluda käabuste dünastiasse. Teine õukonna käabus Seneb, kes teenis Hufu poja, kuningas Džedefra juures, oli maetud Gizas Pernianhu lähedale: võimalik, et Seneb oli tema poeg. Seneb oli õukonnas arvukate tiitlitega kõrge ametimees, kellel oli tuhandeid kariloomi, ta ja kes oli abielus kõrgest soost preestrinnaga, kes polnud käabus ning kes sünnitas talle lapsi. On säilinud neid koos kujutav kaunis skulptuur. Suure püramiidi lähedale lasi Hufu matta 42 meetrit pika Liibanoni seedrist laeva, et sõita allilma. Kui Hufu 2525. aastal eKr suri, tulid järgemööda võimule tema pojad Džedefra ja Hafra. Nemat ei püüdnud isa üle trumbata, aga Hafra ehitas oma väiksema matusepüramiidi kõrgemasse

Kui maeti Hufu ema, pandi talle hauda kaasa kaugelt toodud tõelisi aardeid ja nende kirjeldusi. Türkiisid tulid Siinaist, seedripuit Liibanonist, lasuriit Afganistanist, eebenipuu ja karneool Nuubiast, mürr ja viiruk Puntist (Eritrea/Etioopia/Somaalia, võib-olla Jeemen) ning toodi arvatavasti laevadega Sumerist, kus üks vallutaja nimega Sargon rajas esimese impeeriumi.

OMA ISA MA EI TUNNE: HÄVITAJAKUNINGAS SARGON

Sargon oli poisikesena jäetud korvi ja hüljatud, aga päästeti ja kasvatati üles. „Minu ema oli preestrinna, oma isa ma ei tunne,” kuulutab ta poeetilises tekstis, mis on võib-olla jäädvustanud tema enda sõnad. Oli ta ju nii poetide kui ka võimukandjate perest. Sargon oli sündinud põhjapoolsetes steppides „Azupiranu mägismaal” ja rääkis erinevalt lõuna pool kõneldavast sumeri keelest semiidi keelt, nagu ka tulevased foiniiklased, heebreallased ning araablased. „Ema eostas mind salamisi ja sünnitas varjulises kohas.” Poiss pidi ise hakkama saama. „Ta pani mind korvi ja kinnitas kaane pigiga. Ja viskas mind jõkke, aga vesi ei võtnud mind vastu.” Sargoni sünni erilised asjaolud, salapärane isa, iseäralik peitmise lugu ja imeline edutee – mis korduvad mitmest maailma muutnud tegelasest, nagu Mooses, Kyros ja Jeesus, rääkivates müütides – seletavad neid müstilisi asjaolusid, kuidas erakordsed liidrid ikka aegade jooksul n-ö tühjalt kohalt võimule tõusevad.

„Veekandja Akki päästis tema elu,” kasvas ta üles nagu oma poja ja võttis ta endale aednikuks: ühiskonnas, kus kogu jõukus rajanes kunstlikul niisutusel ja vihmalt ning jõel, esindavad veekandja ning aednik puhtust ja pühadust. Akki abiga pääses nooruke Sargon Kiši kuninga Ur-Zababa (kes oli kuninganna Kubaba järeltulija) teenistusse, tõustes veinikallajaks. Võim on alati isikukeskne, selle lähedal olla tähendab mõjuvõimu; mida isikukeskem ja absoluutsem on võim, seda parem on olla selle kandjale võimalikult lähedal: veinikallajad, arstid, ihukaitsjad ja kuningliku ööpoti kandjad saavad osa selle hiilgusest. Koledas unenäos, kus Sargon ise oli üleni verine, ilmutas end Sargonile armastuse, seksi ja sõjajumalanna Inanna (hiljem Ištar). Kui ta rääkis sellest kuningale, pidas Ur-Zababa seda enda vereks ja andis käsu Sargon hukata, aga Inanna hoiatas teda. Sargon ilmus uuesti välja nagu poleks midagi juhtunud, „kindel nagu mägi. Ur-Zababa hakkas kartma”, kuna polnud kindel, kas Sargon on teadlik tema kahekeelsusest. Siis aga tuli ärevusttekitav uudis.

Iraagi kõige agressiivsem valitseja, Umma kuningas Lugalzagesi marssis Kiši peale. Ur-Zababa saatis Sargoni temaga läbi rääkima. Kirjas Lugalzagesile palub ta Sargon tappa. Lugalzagesi paljastas aga palve ja vabastas Sargoni, kes nüüd hõivas

kohta. Seal on kaksikümmend viis teda ennast troonil istumas kujutatavat raidkuju, selja taga valgest kivist tahatud pistrik Horos. Tõeline meistriteos on aga lamav lövi Hafra enda näoga: sfinks.

Uruki. Edasi lõi ta Lugalzagesi põgenema ja raius end umbes aastal 2334 ajalukku, võttes nimeks Õiglane Kuningas – Šarrukin.* Ta viis alistatud Lugalzagesi Enlili templisse, kus purustas sõjanuiaga tolle pea.

Sargon kihutas lõunasse „loputama oma relvi meres” – Pärsia lahes – ja sealt edasi ida poole. „Kiši kuningas Sargon,” võib lugeda savitahvlilt, „võitis kolmkümmend neli lahingut”, vallutas Elami kuningriigi Iraanis ja suundus siis põhja, purustas nomaadidest amoriidid ning vallutas Aššuri ja Ninive linna, enne kui pöördus läände Süüriasse ja Türgisse. Nüüd nimetas ta end Nelja Ilmakaare Kuningaks, kelle vaprust ülistavad hiljem kirja pandud unustamatud read:

Kord ründamas, kord pagemas on sõdurite hordid
kaks sünnitavat naist kui ujub iseenda veres.**

Sargon rajas esimese võimuperekonna, mida teame nimeliselt: tema tütar Enheduanna oli ka esimene poetess. Aga loomulikult oskas ta hinnata oma isa võimu: „Mu kuningas, siin on loodud midagi, mida varem pole keegi loonud.” Sellega pidas Enheduanna silmas impeeriumi.

ENHEDUANNA KÄTTEMAKS

Polnud sugugi juhus, et Sargon määras oma tütre Enheduanna Uruki kuujumalanna ülempreestrinnaks. Templid oli Akadi linnade keskusse rajatud suurejoonelised kompleksid. Sargon ise võis olla esimene valitseja, kes pidas alalist sõjaväge – tema leival Akadis oli iga päev 5400 meest. Ta kehtestas seadused, kus olid segamini terve mõistus ja maagia, nii otsustati raskeid probleeme näiteks veeprooviga. Templi juhina allus Enheduannale tuhandeid inimesi ja valdusi. Templite ja kuningliku perekonna suhted olid väga tihedad: Sargon uskus, et Inanna (Ištar) ja tema jumalik abikaasa Dagan on tema suurimad kaitsjad.

Surres jättis Sargon Enheduanna juhtima templit, aga uus kuningas, Enheduanna vend Rimuš oli kohe silmitsi mässude ja sissetungijatega. Ta surus kõik maha, tappis 23 000 inimest, piinas, võttis orjusse ja küüditas ülejäänud, tungis siis Elamisse (Iraanis) ning tõi sealt kaasa kulda, vaske ja veel rohkem orjasid. Rimuš suri iseäralikul viisil, tema mõrvasid kirjutajad, torgates ta surnuks kas kirjutamisel kasutatavate pillirookörte või pitsatite külge kinnitatud vaskoraga – esimene bürokraatide sooritatud mõrv!

* Juutidest piibli tõlkijad tõlkisid selle ekslikult Sargoniks, ehkki tegelikult peeti silmas palju hiljem valitsenud kuningas Sargon II-t, kes valitses u 720–705 eKr.

** Tõlkinud Peep Ilmet.

Sargonid elasid vallutustest: Sargoni pojapoeg, Enheduanna vennapoeg Naram-Sin oli valitseja, kelle ajal oli Lugalis mäss ning tema tädi rööviti ja vägistati. Naram-Sin lõi mässajad minema ja aitas ülempreestrinna oma templisse tagasi. Me ei tea, millal Enheduanna suri, aga Naram-Sin valitses kolmkümmend seitse aastat, korraldas ründeretki Iraani, et purustada Lullubist tulnud rüüstajad, kiitles, et on tapnud 90 000 inimest ja valitseb kuni Liibanoni ulatuvat ala. Tema auks püstitatud võidusteel kujutab Naram-Sini lihaselise, palja ülakehaga sõdalasena, kellel on peas sarviline kiiver, üll kitsas seelik, käes oda ja vibu. Põrmustamas vaenlasi Iraanis, taustaks ainult päike ja tähed: esimene surelik, keda kujutatakse võrdsena jumalannaga.

Sargoni dünastia tõi Akadi pealinna õitsengu. Selle asukoht pole teada, aga asukoht kusagil Tigrise ääres tegi linna eriliseks. „Selle elanikud sõid parimat toitu, jõid parimaid jooke, lõbutsesid siseaias ja tunglesid pidudel,” ütleb „Gilgameši eepos” arvatavasti just Akadist rääkides.* „Tuttavad lõunastavad koos. Ahvid, vägevad elevantid ... koerad, lõvid, kaljukitsed ja lambad rüseevad igal pool ...” linna aidad olid aga täis „kulda ja hõbedat, vaske, tina ja lasuurkive.” Ülikud olid uhkelt riides, nii mehed kui ka naised kasutasid kosmeetikat ja hoolitsesid oma soengu eest. Moed muutusid sama kiiresti kui tänapäevalgi – Sargon oli kandnud karvast kehakatet, Naram-Sini ajal eelistas eliit nõelaga õla pealt kinnitatud rüüd. Akadlased pidasid nõu ennustajatega – kes uurisid loomade sisikonda –, kui oli vaja abi otsuste langetamisel. Kokakunst oli lausa kultus: savitahvlitel on kirjas mitmesugused söödud toidud, alates lamba- ja sealihast ning lõpetades hirve-, küüliku-, põldhiire-, hüpiku- ja siililihaga. Lemmikjook oli õlu, mis meeldis nii meestele kui ka naistele, ning mida valmistati linnastest ja joodi kõrrega kõrtsides, mida pidasid iseseisvad naised. Eliidi tütreid käisid koolis ja oskasid kirjutada nii sumeri kui ka akadi keeles. Põgusatest pilgusustest pereellu teame, et naised sünnitasid istuvas asendis, lapsi kujutatakse mängimas kõristite, ratastel lammaste ja mänguvankritega. Armastuse sõnumina oli naistel ümber puusade armuside.

Võõramaalased kõndisid Akadi tänavail, uurides selle imesid. „Oli kuulda *tigirumme*, flööte ja *zamzam’e*,” teab eepos, „sadamates, kus randusid laevad, pulbitsees rõõm” ja vahetati kaupa kogu India ookeaniga: „kai ääres ... oli laevu Meluhhast [Indias/Pakistanis], Maganist [Jeemenis/Omaan] ja Dilmunist [Bahreinis].” Amoriidid, meluhhalased ja elamlased tassisid siia oma kaupa „nagu koormakandjad eeslid”, kaupmehed maksid neile kaupade eest odra või hõbedaga: meluhhalasi oli siin nii palju, et nad elasid üheskoos oma külas.

Induse ääres (Pakistanis, aga ulatus ka Indiasse ja Afganistani) asuva, Meluhha – Elevantiluumaa – keskuseks olevad kaks linna, Harappa ja Mohenjo Daro, olid

* Osa teadlasi väidab, et see on Akadi kirjeldus, teised kinnitavad, et kirjeldatakse hoopis Babüloni, mis oli vägevaim linn just siis, kui valmis „Gilgameši eepose” hilisem versioon.

eriti hästi planeeritud, nimelt rajatud kindla plaani kohaselt, kasutades standardseid telliseid ning võisid koguni kiidelda avalike prügikastide, avalike käimlate ja kanalisatsiooniga, mille London sai alles üheksateistkümnendal sajandil ning mis pole Lõuna-Aasias üldlevinud tänapäevalgi. Seal oli oma (tänni dešifreerimata) kirjasüsteem, sealsetes töökodades valmistati elevantiluust, kullast ja karneoolist ehteid, samuti tekstiile ja keraamikat. Mohenjo Daros võis elada 85 000 inimest, see oli maailma suurim linn ja selle suurim ehtis oli avalik saun – ei mingeid paleesid ega tsikuraate.

Neid India linnu ei valitsenud üksikud kuningad, palju tõenäolisemalt olid nende eesotsas nõukogud – võib-olla Pakistanis/Indias leiutatud demokraatia vahend –, saunahoone aga oli eraldatud tsitadellis, mis võib tähendada, et see oli preestritest eliidi käsutuses. Näiteid linnaelust leidub samast ajast mitmelt mandrilt. Hiinas oli linnu Kollase jõe ääres ja põhjas Shimaos (Shanxi). Ukrainas oli 10 000 elanikuga Taljanki suurem ja võib-olla ka asutatud varem kui esimene Uruki linn. Ameerikas, mis oli juba ammu Aasiast eraldunud, ehitasid Mehhiko ja Guatemala asukad kuni 10 000 elanikuga linnu ja püramiidikuljuli kääpaaid, mis on rajatud nende püha kalendri nõudeid arvestades, neil oli teatud kirjavorm, nad kogusid ladusesse maisivarusid ning raiusid kivist hiigelsuuri päid, mis kujutavad nähtavasti nende valitsejaid, kellel on peas pallimängus kasutatud kiiver.* Missisippi ääres ehitati suuri muldrajatisi, mis olid kuidagi seotud tähtede ja kalendriga: nendest suurimate – kohas, mis tänapäeval kannab nime Poverty Point – rajajad polnud põlluharijad, vaid nomaadidest kütid, kes millegipärast tulid kokku, et need vägevad ehitised püstitada.

Aasia lääneosas oli Sargoni perekond illustratsiooniks impeeriumi paradoksile. Mida suuremaks see kasvas, seda rohkem oli piiri, mida kaitsta; mida rikkamaks see sai, seda suuremat kiusatust kallaletungi sihtmärgina kujutas see mitte nii paiksetele naabritele – ja seda rohkem oli põhjust peresiseste lõhestavate tülide tekkimiseks. Põud tõi kaasa nälja, nomaadid rüüstasid linnu. 2193. aastal eKr kaotasidki Sargonid riigi üle kontrolli: „Kes oli kuningas?” küsib Sumeri kuningate nimekiri. „Kes *ei olnud* kuningas?” Aastaks 1800 oli Aasia lääneosa kaoses – koguni Egiptus lakkas olemast tegija kõige alandavamal ja võikamal viisil. Asi sai alguse tülidest jõeohude pärast.

* Sealsed valitsejad elasid suurte basaltsammastega ja krohvitud paleedes, tavainimesed aga massiivsetele terrassidele rajatud vitspunutistest majades. Nad torkasid okastega oma kehasse auke, töid arvatavasti vere- ja muid ohvreid ning mängisid rituaalseid pallimänge kautšukist valmistatud palliga. Nende linna nime me ei tea – praegu nimetame seda San Lorenzoks –, nagu ei tea me ka rahva nime. Palju hiljem andsid mehhiklased neile nime olmeegid – kautšukirahvas.

SEKENENRA VAPRA PURUSTATUD PEA

Kuningal polnud vähimatki võimalust. Tema käed olid seotud selja taha. Tõenäoliselt oli ta põlvili. Egiptuse lõunaosa valitseja Sekenenra Taa oli lahingus vangi võetud ja nüüd oli Põhja-Egiptuse asiaadist valitseja Apopi oma mõrtsukatega tema kallal. Neid oli vähemalt viis. Esimene hoop lõhestas Sekenenra vasaku põse, poolitades nii kogu kuningliku näo. Teine lõmastas kolju kukla veel enne, kui oda läbistas otsmiku täpselt silma kohal.

Ettekäände toimuvaks andsid Teeba pühad jõe hobud. Apopi teatas Sekenenrale, et nende ruigamine kaugel Teebas ei lase temal Avarises (Hut-waretis) magada: ta andis käsu jõe hobud tappa, mis tähendas sõjakuulutust. Sekenenra võttis väljakutse vastu ja suundus oma vägede eesotsas põhja poole. Midagi läks aga viltu. Sekenenra võeti vangi ja Apopi korraldas tema avaliku hukkamise. Viimane viies mõõgahoop lõi kogu täpselt ajju. Neile, kes kuninga moonutatud surnukeha nägid – nagu see on meil praegugi võimalik –, pidi küll tunduma, et nii tema suguvõsa kui ka Egiptuse saatus on otsustatud. Tegelikult oli see madalseisu hetk hoopis kõige algus.

Aastal 1558 eKr, kui Sekenenra Vapper, Senakhtenre Ahmose ja tema lihtkodanikust kuninganna Tetišeri poeg, sai isa järel Teeba kuningaks, oli Egiptus juba alla käinud. Kaost süvendas massiline rahvaste rändamine, kus ühe rühma liikumine sundis ka järgmisi edasi rändama. Kahvatu naha, tumedate silmade ja kotkaninaga rahvas Musta mere äärsetest steppidest lahkus muutunud kliima ja vallutuskihu ning teiste alistamisesunnil senistelt karjamaadelt. See indoeuroopa keelt rääkiv rahvas oli karjakasvatajana õppinud väga hästi ratsutama. Kolm tehnoloogialast saavutust tegid nad üliohtlikuks vastaseks: pronksist suuraud tähendas, et hobust on võimalik juhtida; kiired kodarratastega sõjavankrid andsid nende rünnakule erilise jõu; ning nad olid võimelised laskma oma komposiitvibuga – uus, kihilisest puidust, sooltest ja sarvest valmistatud surmatoov relv – galopeerides ka sadulast.

Need ratsamehed tungisid läände Balkanile ja itta India suunas. Nende tõttu löid kõikuma terved riigid, aga samas nad asusid sinna ka elama. See hord – kellele teadlased andsid hiljem nime aarjalased – tõi Iraani oma avesta keele ja pühakirja Avesta; Indias vallutasid aarjalased Induse oru linnad ja asusid siis sinna elama, lisades Induse oru kultuurile oma rituaalid ja keele ning panid hiljem sanskriti keeleks arenenud keeles kirja veedade jutustused, palved ja luuletused. Nende sõjapealikud ja preestrid kehtestasid kastisüsteemi ehk *varna*.^{*} Palju hiljem kujunes

^{*} Aarja kultuuri õitseng oli vahemikus 1500 ja 500 eKr, ehkki aarja ning Induse oru kultuuril võib olla kestvamaid sidemeid, kui varem arvati. Kolm tuhat aastat hiljem rakendasid natside ideoloogid sõna „aarjalane” oma rassistliku ideoloogia teenistusse. Samal ajal muutis šahh Reza, kellega kohtume hiljem, Pärsia nime Iraaniks (Aarja). Tänapäeva Indias ei nõustu hindu rahvuslased väidetega, nagu oleks India ja iseäranis hindude usk või rass Euroopa päritolu. Kesk-Aasias, mida ammu ajast

sellest kultuurist *Sanatana Dharma* – Igavene Tee –, mille eurooplased veelgi hiljem nimetasid hinduismiks. Mõned hõimud suundusid Kaukaasia kaudu lõunasse Türgi idaossa, kus asutasid Heti – piibli hettide – riigi, teised aga jõudsid Kaananimaale, sundides seal elanud hüksoslasi tungima Egiptusse.

Aasia sõjapealik Apopi, kelle hõimud olid Egiptuse vallutanud, valitses 1560. aasta paiku maa põhjaosa oma pealinnast Hut-waretist Niiluse deltas, Sekenenra käes oli aga Teeba lõunas. Kõigest neli aastat võimul olnud Sekenenra oli parimais aastais, pikk, tugev, tihedate mustade lokkis juustega (mis on tänapäevalgi tema muumial alles). Tal polnud vastasseis mitte üksnes asiaatidega põhjas, vaid ka Kuši riigiga lõunas, mis oli allutanud endale Nuubia linnriigid. Oma pealinnas Kermas (Sudaanis) kummardasid nad vanu Egiptuse jumalaid, koguni Osirist ja Horost kui Egiptuse kuningaid.

Kuši riigist on järele jäänud suured monumendid. Kullakaevandustest, jaanalinnusulgedest, leopardinahkadest ja vürtsidest rikastunud Kuši valitsejad ehitasid massiivseid kuninglikke hauakambreid, kus koos nendega saadeti surma sadu õukondlasi ja sugulasi. Kuši kindlused olid muljetavaldavad ja nende tähtsaim pühamu Kermas oli juba enne Kuši riiki rajatud hiiglaslik mudatelistest tempel, mis püsib tänapäevalgi.

Egiptlased said Sekenenra tükeldatud surnukeha kuidagi tagasi, aga neil polnud aega seda tavalisel viisil mumifitseerida. Tema vend Kamos leinas teda taga: „Miks ma istun siin Asiaadi ja Nuubialase vahel, kelle käes on osa Egiptusest ... ja pean arvet oma jõudude üle?” Aga Kamosel oli missioon: „Keegi ei saa olla rahulik, kui peab maksma Asiaadile röövellikke makse: ma astun talle vastu. Ma rebin ta lõhki! Ma tahan päästa Egiptuse ja tappa Asiaadi!” Kamos ründas vaenlasi mõlemal pool.

Tema troonipärja oli noor vennapoeg Ahmos, kes oli kõigest kümneaastane ja jumaldas oma vanaema. „Tema armastus vanaema vastu oli suurem kõigest,” kuulutab ta Abedju steelil. Veelgi tähtsam oli aga Ahmose ema Ahhotep – Kuninga Tütar, Kuninga Suur Naine, Kuninga Ema ning väejuht ja rahvusvaheline õigusemõistja. Tema tiitel „Hau-nebuti Randade Emand, kelle kuulsus ulatub üle kõikide kaugete maade”, lubab oletada, et tal oli sidemeid Egeuse mere rahvastega.

Egiptuse kuningad olid juba korraldanud ekspeditsioone, et „tükeldada Aasia”, rünnanud „Iwat” (Türgis) ja „Iasyt” (Küprosel), Hau-nebut oli aga Kreeta, millega Egiptuse valitsejaperel olid erilised suhted. Kreeta pealinn Knossos ja teisedki linnad võisid uhkustada kindlustamata paleedega, mis olid kaunistatud vaimustavate freskodega üle pühade härgade hüppavatest alasti meestest ja ainult seelikus,

teatakse kui Arjavartat – aarjalaste elupaik –, ei puuduta seosed mitte rassi, vaid hoopis keelt ja kultuuri: vana-pärsia (avesta) ja sanskriti keel on tihedasti põimunud, Pärsia Avesta jutud ja rituaalid on samasugused kui India „Rigveeda” ja teiste veedade lugudes ning ideaalsetest kuningatest ja perekondadest jutustavas „Rāmājanas”. Hilisemad Indias tehtud DNA-uuringud näitavad, et enamik indialasi on segu Lõuna-India põlisasukatest ja iraanlastega suguluses olevast stepirahvast.

paljaste rindadega naistest.* Knossose labürint on muidugi aluseks legendile kole-tislikust Minotaurosest, kes olevat nõudnud ohvriks lapsi, aga see polegi lihtsalt legend: savianumatest leitud laste luud kinnitavad, et nendel juttudel on tõepõhi all, ning nimi *Labyrinthos* võis olla kogu linna nimi. Umbes 250 aastat, vahemikus 1700–1450 eKr olid kreetalased kaubavahetuses kõikide Vahemere maadega. Koju töid nad Egiptuse saadusi, Kreeta greifid ja freskod üle härja hüppavatest meestest kaunistasid aga paleed Hut-waretis. Kusjuures Ahmos võis olla abielus Kreeta printsessiga.

Aasta 1500 paiku saatis vulkaanipurse Theral ehk Santorini saarel – kõigi aegade võimsaim katastroof, veel võimsam kui vesinikupommid, mille plahvatuse kaja oli kuulda tuhandete kilomeetrite kaugusel – atmosfääri suure mürgise vääveldioksiidi pilve ning tsunami üle Vahemere, mille tõttu uppus kümneid tuhandeid inimesi. See muutis kliimat, hävitas viljasaake ja rüüstas riike. Kreetagi sai Thera plahvatusest kannatada, aga taastus veel enne kui Mandri-Kreekast tulnud sõjapealikud selle oma kontrolli alla haarasid. Egiptuski toibus.

Niipea, kui ta oli saanud 1529. aastal täisealiseks, abiellus Ahmos oma õe Ahmos-Nefertariga ja marssis Hut-wareti peale, purustas Asiaadi väed ning jälitas neid läbi Siinai kõrbe. Kui kusagil oli ülestõuse, surus tema ema Ahhotep need maha. „Au ja kuulsus Maa Emandale,” kirjutab Ahmos oma steelil Amoni templi juures Karnakis. „Ta rahustas Ülem-Egiptuse.” Ahhotepi hauapanuste hulgas on kuldsetest kärbestest kaelakee – autasu vapruste eest lahingus. Kui Ahmos kolmekümneseks saamata suri, jäi tema õde ja abikaasa Ahmos-Nefertari valitsema riiki nende poja Amenhotepi eest. Viimane abiellus samuti oma õega: niisugused verepilastuslikud abielud arvati suurendavat pere jumalikkust ja aimasid jumalaid järele. Lõpptulemusena tõi niisugune verepilastus hävingu kogu perekonnale, mida see oli mõeldud tugevdama.** Ahmoseid ähvardas

* Ehkki üheksateistkümnenda sajandi ajaloolased kasutasid seda nime müütilise kuningas Minose tõttu, pole Kreetal mingeid tõendeid monarhiast ja sealne nn troonisaal võib olla lihtsalt nõupidamisruum või rituaalideks mõeldud tempel. Võib-olla kummardasid kreetalased freskodel kujutatud jumalannasid. Väidetakse ka, et seal olid naisvalitsejad, aga selle kohta pole mingeid tõendeid. Kreetalaste kirja pole tänapäevani dešifreeritud.

** Kuigi egiptlased ei taibanud verepilastusliku abielu ohtusid, oli neil teadmisi arstiteadusest ja günekoloogiast, mis papüürusel kirja panduna näitavad koos teiste papüürustega, kui palju – ja kui vähe – nad teadsid. Haigusi põhjustasid deemonid ja kurjad vaimud ning ravida tuli neid nii maagia kui ka tohterdamisega. Arstid, kes sageli olid ka preestrid, olid spetsialiseerunud alates „silmaarstist” kuni „päraku karjaseni”; Džoseril oli juba 2700. aastal eKr oma „hambaarstide ja arstide pealik” Hesi-Ra ning 2400. aastal oli peaarstina ametis naine, Pesešet. Naised sünnitasid põlviliasendis ämmaemandate abiga. Arstide arvates viisid südamest kanalid teistesse kehaosadesse. Valu raviti oopiumiga, põletusi aaloega, epilepsiat kampriga, haavad seoti kinni. Rasedustestiks valati naise uriini odra ja emmernisu teradele, kui need läksid kasvama, oli naine rase; kui kasvama läks oder, võis laps olla poiss, kui aga nisu, siis tüdruk. Viljakust testiti sibulaga vagiinas, kui naise hingeõhus oli hommikul sibula lõhna, oli naine viljakas. Oli ka mõistlikumaid meetodeid: kui lahkliha oli enne sünnitust „väga turses, on vaja naine sünnituseks ette valmistada: niisutada